

Musa HUB (*)

RAHMÂNÎ NEFHALAR VE İRFÂNÎ YORUMLAR: ZAMANIN DEĞER(LENMES)İ VE DEĞERLENDİRİLMESİ ÜZERİNE: “NEFEHÂT HADÎSİ VE ŞERHİ”

Öz

İslam'ın amelî hayatında zamanın değeri, değeri, değeri ve değerlendirilmesi üzerine, özellikle 'vakitlerin safâsı'nı iskalama azmiyle yaşayan ibnü'l-vakt mü'milerin/sûfîlerin, önemini başkalarına nazaran daha iyi kavradıkları “Nefehât-ı Rahmet Hadîsi”ni farklı tarîkleri ve irfânî yorumuyla ele almaya çalıştık. Mükafaatı âhiretteki 'sevâb hazineleri'nden olacağı Kitap ve Sünnet'te bildirilmiş olan kesbî sâlih amellerden farklı olarak, zamanı, zemini, mekânı veya miktarı itibariyle tamamen sürpriz olarak el-Mennan'ın 'minen hazîneleri'nden tamamen vehbî tarzda ihsan edilen, rutin dışı “rahmet nefhaları”nın (manevî esintilerinin) ne olduğu, neler getirdiği, ne zaman esebileceği ve onlara nasıl mazhar olunabileceğine dair sahasının erbâbı ehl-i marifet ve ehl-i hakikat ulemânın tecrübî irfanlarına ve keşfî beyanlarına müracaat ettik. Elde ettiğimiz bilgilerden bir kısmını, 'içerik, nitelik ve nicelik' bakımından derleyip akılları 'tafsilatta boğmamak gayesi'yle, icmâl üzere özetle değerlendirerek, umûmun istifadesine açık ilmî bir makale halinde hazırlamış ve sunmuş olduk. Fıkıh, tasavvuf

ve hadis ilmiyle yakından ilişkili olan makalemiz, bir *hadis tahkiki* ve *hadis şerhi* mahiyetinde ilmî bir çalışmadır. Ayrıca esmâ-i hüsnâ kitaplarındaki gibi *el-Mennân ism-i cemîlinin bir izahıdır*. Mennân'ın minen hazinelerinden rahmet nefhalarıyla tecelli keyfiyetini ortaya çıkarmaya çalışan bir araştırma yazısıdır.

anahtar kelimeler

Tasavvuf, Nefehât-ı İlâhiye Hadisi ve Şerhi, Rahmet Nefhaları, Rahmânî Nefhalar, Savab Hazineleri, Minen Hazineleri, Rahmet-i İmtinâniyye, el-Mennân ism-i ilâhîsi.

abstract

The Hadith of Allah's Compassion Breeze and its Explanation

The purpose of this article is to investigate the active life of Islam or practice of ibadat (amel). We have explained the evaluation of time, time value and its importance in our ibadat. Especially, Sufi who try to reach the most valuable time in the day (vakitlerin safâsı) they understood and evaluated it than more than other Muslims. We also discussed about the Hadith of Allah's Merciful Breeze "*Nefehât-ı Rahmet*" and its varieties in this article. Kur'an and Hadith reported that the reward of righteous deeds will find us without our act and surprise (el-Mennan) in the afterlife (ahirat). We referred to some Islamic scholars who explain about Allah's Merciful Breeze and el-Mennan in their books and the narrative of the spiritual journey (Keşfiyat). We have reached a lot of information about them and classified them depending on their content, quality, quantity, topic, and significance. Our article, which is closely related to Islamic science as fiqh, tasawwuf and hadith, is a scholarly work in the verification (analysis) and explanation of the Hadith. It is also an investigation and elucidation of al-Mennân, as is explained in other books on the names of Allah. Further, it is a research essay that attempts to reveal the manifestation of merciful breeze from Mennân's secret treasures.

keywords

Tasawwuf, Divine Breeze (Nefha), The Hadith of Allah's Compassion Breeze and its explanation, One of Allah's names el-Mennan, Mitzvah Treasure, el-Mennân Treasure.

Giriş

İnsan, içinde varolduğu zamanın değerini bildiği ve bilerek değerlendirdiği ölçüde kendi değerini de bilmiş olur, bilgelik bilincine erişmiş olur. İslamiyet'in 'mistik boyutu', 'ruhî hayatı', 'zühd, takva, ihlâs ve rıza-i ilahî çizgisindeki maneviyât ve derûniyâtı', 'irfânî ve hikemî cenâhı', 'özü, üsâresi, cevheri, hakikati,

manası...’ gibi ifadelerle tarif edilen “tasavvuf”un zuhur ettiği ilk dönem zâhid ve âbidleri, zamanın her bir ânını zikir ve ibadetle ihya etmeye çalışmışlardır.

İslam’da ibâdât ü tâât, hem keyfiyet, hem de kemmiyet bakımından ‘âzâmî kulluğun olmazsa olmaz aslî unsuru’ olarak telakki edilir. Bu sebeple de ibâdetlerin ve duaların en bereketli ve bol kazançlı biçimde huzurullahta kabul edilmesi için mübarek ve mukaddes zaman ve mekân dilimleri dikkatle takip edilmeye çalışılır. Çünkü her an ölüme hazır bulunma titizliğinin bir gereği olarak, ‘hemen ve şimdi’yi ifade eden *ân-ı seyyâlelerin*, yani ‘*akan zaman içinde yaşanan şimdi’ye ait ânlar*’ın çok iyi değerlendirilmesi, dinî kulluk şuuru ve manevî hayat felsefesinin (bilincinin) bir parçasıdır.

Kulluk bilinciyle Hazret-i Zât, Sıfât ve Esmâ’dan her an gelmekte olan cemâlî tecelliler avlanmaya çalışılır. Rahmet hazinesinden kendi zamanlarının payına düşen nasiplerini âzâmî ölçüde alabilmek için ‘vakitlerin safâsı’ dikkatle ve ciddiyetle gözetilir. Tam da bu noktada âzâmî ibadet, âzâmî zikir ve âzâmî takvayı esas alan müttakîlerin ve mutasavvıfların nezdinde çok hususî bir kıymeti hâiz bulunan, ve hadîs-i şeriflerin haber verdiği ‘nefehât-ı rahmet ve nefehât-ı üns’ gibi *ilahî-gaybî esintilerin*, beraberlerinde sürpriz lütuf ve ihsan bulutlarını getirdiğine inanılır. Bir anda çok büyük manevî gelişime ve dikey yükselmeye vesile olduğuna itikat edilen bu vehbî lütuflar, sûfinin dünyasında bir bakıma irade-i cüz’iyeyle elde edilebilen sâir kesbî kazanımlardan daha kıymetli mahariyetlere erişirmesi itibarıyla, adeta gizli Kadir gecesi sırrı gibi eşsiz bir hediye saati sayılır.

Hayatın her saniyesinin değerini bilen ve şimdiki ânı değerlendirmeye gayret eden hakiki mü’minler ve özellikle sufiler, vakitleri kollayan birer ibnü’l-vakte (vaktin çocuğuna) dönüşürler. Sâlih bir amele karşılık olmaksızın, tamamen vehbî-lutfî olarak gelen o rahmânî nefhalara kendini, kalbini, ruhunu bütünüyle arz ederek, tek bir ân-ı seyyâlede çok muhteşem bir manevî devlete nâil olmak imkânı, onlar için, kaçırılmaması gereken *kaderdenk bir fırsat* olarak görülür. Ve bu esrarengiz fırsat, başta ehl-i tasavvuf olmak üzere, ahireti kazanmaya odaklı yaşayan *akl-ı meâd* sahibi mü’minleri de kendisine cezbeder.

Dinî ilimler içinde Hadis ve Tasavvuf dalında ‘erbaîn’ denen *kırk hadis şerhleri* ve esmâ-i hüsnâ kitapları yaygın bir gelenektir. Biz bu çalışmamızda sözkonusu ‘*rahmânî ve rabbânî nefehât*’ı haber veren hadîs-i şerifi, farklı rivayetleriyle ve sûfî âlimlerin yorumlarıyla, ‘mahiyet/içerik, keyfiyet/nitelik ve kemmiyet/nicelik’ bakımlarından mercek altına aldık. Hadis-i şerifi daha tafsilatlı ama derli-toplu bir ihtisar bütünlüğü içinde yoğurarak, hemen her seviyede müslümanın amelî hayatına katkı sağlayabilecek şekilde hazır hâle getirebilme niyetiyle, yoğun ama sade bir çalışma ortaya koymaya gayret sarfettik.

Şimdi Rahmet Nefhaları’na dair o hadis-i nebevîleri görelim.

I. Nefehât-ı İlâhiyye Hadis-i Şerifleri

a. Enes b. Mâlik, Ebu Hureyre ve Ebu'd-Derdâ'nın Rivayetleri:

Enes b. Mâlik, Ebu Hureyre ve Ebu'd-Derdâ radiyallâhü anhüm'den: Allah Rasulü sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz şöyle buyurdular:

« أَطْلُبُوا (الْتَمِسُوا) الْخَيْرَ دَهْرَكُمْ كُلَّهُ، (افْعَلُوا الْخَيْرَ دَهْرَكُمْ) وَنَعَرَضُوا لِنَفَحَاتِ رَحْمَةِ اللَّهِ (لِنَفَحَاتِ رَبِّكُمْ)، فَإِنَّ لِلَّهِ نَفَحَاتٍ مِنْ رَحْمَتِهِ يُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ سَلُّوا (أَسْأَلُوا) اللَّهَ أَنْ يَسْتُرَ عَوْرَاتِكُمْ وَ يُؤْمِنَ رُوعَاتِكُمْ ».

“(Bütün hayatınız boyunca) kendi devrinizin hayırlarını (araştırınız²), yapmaya tâlip olunuz (yaşadığınız müddetçe hayırlı fiiller yapmaya bakınız³) ve Allah'ın rahmet nefhalarının (rabbinizin nefhalarının⁴) yoluna çıkın, onlara karşı durun ve kendinizi onlara maruz bırakın (gözünüzü, gönlünüzü onlara açmak suretiyle onları üzerinize alın, çekin, kazanın). Şüphesiz ki rahmetinin öyle nefhaları vardır ki Allah, onları kullarından kime dilerse ona isabet ettirir. O yüzden sizler, Allah'tan avrâtınızı (ayıplarınızı, kusurlarınızı, kabahatlerinizi) örtmesini ve korktuklarınızdan da sizi emin kılmasını isteyin.”⁵

b. Muhammed b. Mesleme'nin Birinci Rivayeti:

Muhammed b. Saîd demiştir ki: Muhammed b. Mesleme el-Ensârî radiyallâhü anh vefat ettiği zaman kılıcının (palan arkası) meşininde şöyle yazdığına şahit olduk:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ، سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: « إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي بَقِيَّةِ (أَيَّامِ) دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ فَتَعَرَّضُوا لَهُ، لَعَلَّ دَعْوَةَ أَنْ تُوَافِقَ رَحْمَةً تُسَعِّدُ (فَيَسْعُدُ) بِهَا صَاحِبُهَا سَعَادَةً لَا يَحْسُرُ بَعْدَهَا أَبَدًا ».

“Bismillâhirrahmânirrahîm. Nebi sallallâhü aleyhi ve sellem'den işittim, buyurdu ki: “Hiç şüphesiz ki sizin çağınızın/ömrünüzün geri kalan (günlerin)de Rabbinizin bir takım nefhaları bulunmaktadır. Bu sebeple sizler (nefhaların geliş yolları üzerinde durunuz ve) kendinizi onlara karşı tutunuz. Umulur ki (yapacağınız) bir dua, (Allah'tan o anda inen) bir rahmete tevafuk eder de o rahmet, o dua sahibini bir saadete erdirtir ki artık ondan sonra o kimse bir daha da ebediyen hüsrânâ uğramaz (kaybetmez, zararlı çıkmaz, kaybolmaz).”⁶

c. Muhammed b. Mesleme'nin İkinci Rivayeti:

Muhammed b. Mesleme'den: Allah Rasulü (sas) buyurmuştur ki:

« إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي بَقِيَّةِ أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ فَتَعَرَّضُوا لَهَا لَعَلَّ دَعْوَةَ أَنْ تُوَافِقَ رَحْمَةً فَيَسْعُدَ بِهَا صَاحِبُهَا لَا يَشْقَى بَعْدَهَا أَبَدًا ».

“Şüphesiz ki sizin şu çağınızın geri kalan günlerinde Rabbinizin bir takım nefhaları vardır. Bu yüzden kendinizi (istifade edebilmek için) o nefhalara karşı tutunuz. Umulur ki yapacağınız bir dua (o anda inen) bir rahmete tevafuk eder de sahibini mes’ud kılar ve o kimse ondan sonra bir daha ebediyen şakî (bedbaht, kemtâlih, kötü âkıbetli, mutsuz) olmaz.”⁷

d. Muhammed b. Mesleme’nin Üçüncü Rivayeti:

Muhammed b. Mesleme’den: Allah Rasulü (sas) şöyle buyurdular:

« إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ الدَّهْرِ (دَهْرُكُمْ) نَفَحَاتٍ (أَلَا) فَتَعَرَّضُوا لَهَا لَعَلَّ أَحَدَكُمْ أَنْ تُصِيبَهُ مِنْهَا نَفْحَةٌ لَا يَشْفَى بَعْدَهَا أَبَدًا (فَتَعَرَّضُوا لَهُ لَعَلَّهُ أَنْ يُصِيبَكُمْ نَفْحَةٌ مِنْهَا فَلَا تَشْقَوْنَ بَعْدَهَا أَبَدًا) . »

“Hiç şüphesiz ki Rabbiniz azze ve celle’nin dehrin günlerinde (-diğer rivayette- ‘sizin şu çağınızın günlerinde’ ‘rahmetinden’⁸) nefhaları vardır. (Dikkat edin⁹ ve size de isabet etsin diye) o nefhalara karşı durun, kendinizi onlara doğru tutun. Umulur ki sizden birisine o nefehâtta bir nefha isabet eder de ondan sonra bir daha o kimse ebediyen şakî olmaz. (Diğer rivayette: Bu sebeple kendinizi nefehata karşı tutunuz. Ümit edilir ki sizlere de ondan bir nefha isabet eder de sizler ondan sonra bir daha asla şakî olmazsınız.¹⁰)”¹¹

Bu hadis-i şeriflerin amelî planda hayata aktarılabilmesi için daha iyi anlaşılması istikametinde ise öncelikle Hakîm-i Tirmîzî (ö.360/970), İmam-ı Gazâlî (ö.505/1111), Abdülkadir Geylânî (ö.561/1165), Sadreddin Konevî (ö.673/1274), Abdürrezzak Kâşânî (ö.730/1329), Molla Ali el-Kârî’ (ö.1014/1605), İmam Münâvî (ö.1031/1621), Şah Velîyyullah Dihlevî (ö.1176/1762), Seyda Abdurrahman-ı Tâhî (ö.1304/1886), M. Hamdi Yazır¹² (ö.1361/1942) ve Bediüzzaman Said Nursî (ö.1379/1960) gibi büyük İslam allâmelerinin birbirini tamamlayan değerlendirmelerine başvurduk.

Ayrıca Hz. Ali r.a. (ö.40/661), Ka’bü’l-Ahbâr (ö.32/652-53) radiyallâhü anhümâ olmak üzere, Hasan el-Basrî (ö.110/728), Ebu’l-Hüseyin en-Nûrî (ö.295/908), Cüneyd Bağdâdî (ö.297/909), Amr b. Osman el-Mekkî (ö.297/910), Ebu’l-Kâsım en-Nasr Âbâzî (ö.367/977), Ebû Tâlib el-Mekkî (ö.383/993), Fahrüddîn er-Râzî (ö.604/1207), Muhyiddin İbn-i Arabî (ö.638/1240), Şeyh Davud b. Bahil, Şeyh Ebu’l-Hasen eş-Şâzilî (ö.656/1258), İbnü Atâillah es-Sikenderî (ö.709/1309) ve Muhammed Bahâüddin en-Nakşibendî (ö.791/1389) gibi zâtların tamamlayıcı yan izahlarından da istifade ettik.

II. Nefhalara Taarruz'un Manası

a. Nefehâtın Lügavî ve Istîlâhî Manaları:

“Ne-fe-ha” Arapça üflemek demektir. Nefha (ç. nefehât) kelimesi ise sözlükte “üfleme, üflenme, ruh, hafif rüzgâr, esinti, soluk, nefes, râyiha, hoş-güzel koku, hediye, armağan” manalarına gelmektedir. “Allah’ın kendi ruhundan üflemesi, Rahmânî nefes idi. İlim. Dört türlü üfleme vardır: Birincide beden hayat kazanır. İkincide kötü huylar yok olur. Üçüncüde iyi huylar ortaya çıkar. Dördüncüde ruh bedenden ayrılır kutsiler alemine uçar.”¹³

“Yayılan güzel koku, esinti” anlamıyla nefha, tasavvufta ‘râiha-i tayyibe’ye müterâdif de kullanılır ki, bu da ‘velilerden yayılan güzel râyiha, hoş koku’ manasına geldiği gibi, yine ‘enfâs-ı kudsiyye’ de ‘ermişlerin kutsal nefesleri manası’na gelmektedir, tıpkı Hz. Yakub’un Mısır’dan Hz. Yusuf’un kokusunu alması (Yusuf, 12/94), Hz. Rasulullah’ın da Veysel Karânî’nin kokusunu alması gibi. Nitekim Mevlânâ Abdurrahman Câmî, evliya ansiklopedisine “*Nefehâtü’l-Üns min Hadarâti’l-Kuds / Kudsî Âlemlerden Üns Esintileri*” adını vermiştir.

Beri taraftan Rahman azze ve celle, bazı harîm-i haremine mahrem hususî evliyasına ünsiyet-i rahmânîyye ve maiyyet-i ilahîyyesini dâima hissettirmek için râyihâ-i tayyibelerde (hoş kokularda) tecelli etmektedir ki, Sadreddin-i Konevî, “Ehemmiyetli Bir Müşahede”sinde mükâleme-i ilahîyyeye mazhar olmuş ve Hak Teâlâ da ona: “Sana olan ihsan ve inâyetim sebebiyle, sürekli olarak seninle olayım diye bu (amber) koku(sun)da sana tecelli ettim; bu beraberlik, genel beraberlik değil, hususî-zâtî beraberliktir.” buyurmuştur. Bunun üzerine Konevî sevinçten şaşa kalmış, dili tutulmuştur. Perdeyi açtığı zaman ise bazı dostlarını ve Hakk’ın kendisine verdiği o kokuyu elinde hazır bulmuştur.¹⁴

Kur’an-ı Kerim’de isim olarak “nefhatün” (bir nefha, bir üfürüş)¹⁵ şeklinde tekil geçerken, “nüfiha fi’s-sûr” (Sûr’a nefholundu, üfürüldü)¹⁶ şeklinde meçhul fiil, Hz. Âdem’e ruh üflemesi de “nefahtü” (üfledim)¹⁷ şeklinde ma’lum fiil olarak da geçmektedir. Konuyu ‘sarf ilminin tafsîlâtı’na boğmamak için daha fazla bunun üzerinde eğlenmiyorum, yalnızca mevzumuzla irtibatına işaret edip geçiyoruz. Şu kadar ki: Bu rahmet nefhaları da tıpkı Hz. Âdem’i diriltten ilahî nefha misali âdemoğullarından kime isabet ederse onu manen diriltir, kalben ihya eder; Sûr’a ikinci veya üçüncü üfürülüşte olduğu gibi ölü ruhlar onunla birden canlanıverir, adeta mezarlarından haşrolup ayağa kalkarlar.

Sözkonusu Muhammed b. Mesleme r.a. hadislerinde geçen “nefhalar”dan muradın “rahmet nefhaları” olduğunu, hem metindeki “kim bir rahmete isabet eder de” ifadesi, hem de Enes b. Mâlik ve Ebu Hureyre hadislerindeki “nefehât-ı rahmetillah” ibaresi haber vermektedir. Beri taraftan ise Muhammed b. Mesleme’den gelen üçüncü rivayette ‘rahmet’ kelimesinin hiç geçmeyip sadece ‘rabbînin nefhaları’ denilmiş olması da akla, ilahî nefehâtın hem rahmânî, hem de rabbânî nefehât olabileceği ihtimalini getirmektedir.

b. İlahî Nefhalara Mazhariyetin Çeşitleri

Esmâ ve sıfattan tenezzülen gelen İlahî nefhalara (esintilere) maruz kalan bir kul, o nefehâtın nev’ine göre hâl ve fiil olarak bir ziyadelik veya üstünlüğe ulaşır. Bu, bazen irfânî görüş, bazen vicdânî bir duyuş açılımı olarak, bazen de daha farklı suretlerde tezahür eder. Nitekim bazı sufi müelliflerin ‘taraf-ı ilahîden yazdırıldı’ dedikleri makale, risale veya eserleri böyle bir rahmet-i ilhâmiyeye nailiyetin neticesi olmaktadır.

Sadreddin Konevî (ö.673/1274), sözkonusu hadis-i şeriften hareketle, hem hadisin şerhi sadedinde, hem de hadiste ifade edilen “rahmânî nefha”lara mazhariyetle, müşahede ve vâridât yollu nail olduğu “68 Nefha”yı müstakil bir kitap halinde “en-Nefehâtü’l-İlâhiyye” ismiyle te’lif eylemiştir. Bu nefhalarda, tasavvufun ana konularından olan Allah’ın zâtı, sıfatları, isimleri ve bunların âlemdeki tecelli ve tasarrufları, varlık mertebeleri, tasavvufi istılahlar ve sâir mevzulara dair bir takım müşahede¹⁸ ve vâridât¹⁹ tarikleriyle elde ettiği hakikatleri kaleme almıştır.

Konevî, kitabının giriş kısmında mezkûr hadis-i şerifte bahsedilen “nefehâta taarruz”un, “maruz ve mazhar olma”nın mahiyeti ve nevileri üzerinde kısa bir malumat vermiştir ve demiştir ki:

“Hazret-i Peygamber aleyhisselâtu vesselâm’ın ‘Sizin şu günlerinizde Rabbinizin rahmet nefhaları/esintileri vardır. Dikkat edin, onlara taarruz edin.’ buyurduğu rivayet edilmiştir. Bundan dolayı ben de, sözkonusu taarruzu (kendini o nefhalara arz edip maruz bırakmayı) ve onun türlerini tanımak niyetiyle Rab-bime teveccüh ettim, yöneldim. Allah da beni onun hakikatine ve genel kısımlarına muttali kıldı. Böylece sözkonusu taarruz kısımlarının benim öğrendiğim kısımlar ile sınırlı olduklarını müşahade ettim.”²⁰

Konevî’ye göre: İlahî nefhalara taarruz (maruz ve mazhar olma) iki kısımdır. Birisi, çaba ve gayretten soyut olan tamamen vehbî taarruzdur. Diğeri ise çaba ile karışık olan taarruzdur. Çabadan soyutlanmış olan taarruz da birkaç türdür:

1. *Yaratılmamış istidat ile gerçekleşen taarruz*’dur ki, buna hiçbir durum ve iş bitişmez. Bu taarruz mertebelerinin ilki ve en üstünüdür. Bunu,

2. *Rûhânîliğin temizliği ve makûl feleğinin dâiresinin genişliği ile gerçekleşen taarruz* takip eder. Bu, rûhânî mertebe hükümlerindendir. Bu ikinci taarruzun sahibi ve mensupları ise, onun karşısında çeşitli derecelerde bulunmaktadır; buradaki farklılık, a. ruhunun kuvveti, b. cevherliğinin değeri, c. mertebesinin yüceliği ve d. taarruz esnasında kendisine hâkim olan hâle göre ortaya çıkar.

İlahî nefhalara mezkur iki taarruz şekli, kişinin iradî çaba ve gayretiyle gerçekleşmez, tamamen vehbîdir. Bu iki taarruz türünü,

3. *Muhabbet ile gerçekleşen taarruz* takip eder, fakat bunda ‘fakr/ihtiyaç’ şartı vardır. Bu ihtiyaç, mutlak veya mukayyed (sınırlı) fakr’dır ve mensupları da çeşitli derecelerde bulunurlar...

4. *Vesileler ile Taarruz*: İlahî nefhalara *ameller, yönelişler, dualar gibi ‘vesileler’ ile Hakk’a teveccüh şeklindeki taarruzlar*’dır.

Hadis-i şerifte dile getirilen ‘taarruz’un, zikredilen kısımlarının dışında, küllî bir mertebesi yoktur; sadece bu esasların alt bölümlerinden ibaret bazı kısımları olabilir.²¹

Girişini böyle bir takdim ile yaptığı kitabında Konevî, devamla, ‘Rahmânî Nefhalar’ın ve Hususî-Rabbânî tecellilerin neticelerinden, sadece Hakk’ın kendisine açmış olduğu ve zikretmesine imkân verdiği bazı şeyleri kaydedeceğini, bunları okuyup düşünen, zihnine yerleştiren ve kıymetini anlayan kişinin, büyük bir mutluluğa ve manevî mertebeye ulaşacağını söylemiştir.

III. Nefhalara Nâiliyetin Vehbî ve Kesbî Boyutu

Rahmet nefhalarına nâiliyet kesbî midir, yoksa vehbî midir? Yukarıda “İlahî Nefhalara Taarruzun Mertebeleri”nde görüleceği üzere: Şüphesiz kulun nâil olduğu, yaratılmışlıktan yaşatılmaya kadar her şey, Hz. Vehhâb’ın vehbidir. Ne var ki Hz. Mukaddir öyle takdir etmiştir ki, bütün nimetlerini, hatta (belki de) nübüvvetini bile ihsan etmede, kulunun ileride ortaya koyacağı irâdî kulluğun niteliğini nazar-ı itibara almış, vereceği nübüvvete veya sâir nimetlere kulunu lâyük eylemiştir. Dolayısıyla rahmet nefhalarına nâiliyette/ma’rûziyette, ilahî vehb asıl, beşerî kesb ise fasıldır, tâlî bir durumdur.

a. *İrâdî Hazır bulunuşluluk*

“Allah’ın rahmeti gökyüzünden yağmur gibi iner ama o rahmet yağmuru, kabı müsait olanlara dolar. Kab ters çevrilmiş vaziyette ise, içine hiçbir şey girmez.” diyen İmam Gazâlî (ö.505/1111), bizim elimizde olanın sadece o ilahî nefhalara kalben açılıp hazır beklemek olduğunu, o hazırlanma istidadının da ilahî bir mevhibe (meccânen bağış) olup bir meksûbe (kazanılan bir hak) olmadığını belirtmiş²² ve nefehâta mazhariyetin insan iradesine bakan cüz’î kesbî tarafını teslim etmekle beraber, esasında vehbî olduğuna vurgu yapmıştır.

b. *İrâdî Teveccüh ve Teveccüh Vâsıtaları*

Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî (ö.1176/1762) ise kulun ilâhî nefhalara (enfâs-ı kudsiyeye) nailiyetinde “teveccüh”ün asıl olduğunu beyan etmiştir ki daha önce geçtiği üzere Sadreddin-i Konevî, en-Nefehâtü’l-İlâhiyye isimli eserini böyle bir

teveccühle yazdığını kitabın önsözünde haber vermiştir²³. İmam Dihlevî daha sonra bu teveccüh vasıtalarından dördünü diğerlerine öncelemiştir. Bu doğrultuda kulun; 1) Hakk’ın tedellî nurlarına, 2) Şeâir-i İslamiye’ye, 3) Mukarrabîn ruhlarına ve 4) Rasulullah’a salâta teveccüh ederek ilâhî nefhalara (enfâs-ı kudsiye) nail olabileceğini belirtmiş ve şöyle demiştir:

“Kul Allah’a hakkıyla teveccüh ettiği zaman, rahmet-i ilahiyeyi yakınında buluverir. (...) Bu teveccüh vesilelerinden birisi salavât-ı şerifelerdir. Rasulallah Efendimiz aleyhisselâtu vesselâm: *“Kim bana bir salât getirirse, Allah onu on rahmet ile anar (on kez mağfiret eder).”*²⁴ *“Kıyamet gününde insanlar içinde bana en yakın olacak olanlar, bana en çok salavât getirenlerdir.”*²⁵ buyurmuştur. Bunun sırrı şudur:

Beşerî nefislerin, behemahal ilahî nefhalara (enfâs-ı kudsiye) kendilerini arz ederek ulaşmaya çalışmaları gerekir. Kendilerini o nefhalara karşı hazır tutup nail olabilmek için ‘teveccüh’ gibisi yoktur; yani, 1) tedelliyât nurlarına ve 2) yeryüzüne konulmuş Allah’ın şeâirine (nişânelerine) yönelmek, onlardan istifade etmeye çalışmak, onlar üzerinde düşünmek, onlar üzerinde durmak, 3) özellikle de -Mele-i A’lâ sakinlerinin en üstünleri ve Allah’ın cömertlik hazinesini yeryüzü sakinleri için devreye sokacak vasıtalar durumunda olan- *mukarrabîn ruhlarına* teveccüh etmek ve onları harekete geçirici davranışlara girmek gibi vasita yoktur, ilahî nefhalara ulaştırıcı en güzel vasıtalar, bunlardır.

4) Allah’a teveccüh vâsıtalarının en sâlihlerinden (uygunlarından) biri de Rasulallah’ı saygı ile anmak ve O’nun hakkında nezd-i ilâhîde hayır talebinde bulunmaktır. Üstelik salavât, sadece Hz. Peygamber’e rahmet okunarak yapılır ve O’nun şahsından istimdadda bulunma anlamı içermez. Salavâtın bu içeriği, Hz. Peygamber’i tanrılaştırma gibi bir tahrife gidebilecek yolu da kapatır.

(Mukarrabîn olan) ehl-i kemalin ruhları, bedenlerinden ayrıldığında, rahmet deryasına dalar ve Rabbü’l-izzet’in müşahedesinde istiğrak halinde sükûnete erer. Bu durumda yenilenmiş bir irade ve ortaya çıkan bir sâik ona etki etmez. Ancak, daha aşağı mertebede olan nefisler, himmet ile onlara yapışır ve onlardan, ruhlara münasip bir nur ve hey’et celbederler. Efendimiz’in: *‘Bana herhangi bir kimse selam verdiği zaman, mutlaka Allah Teâlâ bana ruhumu iade eder ve ben onun selamını alır, mukabele ederim.’*²⁶ hadisinde kinâye yoluyla belirtilen mana işte budur. Ben (Şah Veliyyullah), hicrî 1144 yılında Medine’de mücavir olduğum zamanlar bunu sayısız kereler müşahade etmişimdir.”²⁷

Peki kul, kendi iradesine düşen vazifeyi mücadele noktasında yerine getirir, fakat müşahade veya manevî fetih gibi haller –ki rahmet nefhalarına nailiyetin en büyük eserlerindendir- hâsıl olmamışsa, ne yapmalıdır? Bu sorunun cevab-ı irşâdîsi sadedinde Şeyhü’l-Ekber İbn Arabî şu tavsiyede bulunmuştur: *“Fetih (mânevî açılım) emâresi görmediğin için mücâhedeyi sakın terk etmeye*

kalkışma. Aksine mücahedeye azimle devam et. Çünkü mücahede olunca el-bette (müşahede de) fetih de olacaktır. Ameller fethi getirir ve nefisler ona ulaşır. Fakat fethin bir vakti (merhûnu) vardır ve daha evvel hâsıl olmaz. O halde (zinhâr, mücahedene rağmen manevî açılımlar olmadı diye) Rabbini suçlama. Elbet amellerin bir meyvesi olacaktır. Sen yeter ki ihlâslı ol, Rabbini suçlamayı tamamen nefsinden sil ve töhmet ehli olmaktan kaç..."²⁸

O halde kalbin mâverâî yamaçlarında üfûl üfûl esmesi beklenen rahmet nefhalarını hangi zamanlarda gözlemek lazımdır?

IV. İlahî Nefhaların Mahiyeti ve Nevileri

a. Nefehâtın Celâlî ve Cemâlî Kısımları:

İzahını yapmaya çalıştığımız hadis-i şerifin farklı rivayetlerinden görüldüğü üzere iki nevi ana nefehâtın var olduğu ortaya çıkmaktadır: 1. Rabbânî (hususî - küllî) Nefhalar. 2. Rahmânî (hususî - küllî) Nefhalar.

Rabbânî ve Rahmânî Nefehât'ı, ayrıca küllî ve husûsîlerine de ayırmak mümkündür ki, Sadreddin-i Konevî, *en-Nefehâtü'l-İlâhiyye* isimli eserinde işbu hadis-i şerifte zikrolunan nefehâttan mazhar olduğu 68 nefhayı başlıklara taşımış ve her başlıkta, o nefhaların çeşitlerini de belirterek "*İlahî Nefha, Küllî Nefha, Küllî Ehemmiyetli Nefha, Küllî İlâhî Nefa, İlâhî Zâtî Nefha, İlâhî Birleştirici Nefha, Küllî Rabbânî Nefha..*" gibi farklı sıfatlı başlıklar altında tasnif etmiştir. Mukaddime'sinde "Ben, bu kitapta 'Rahmânî Nefhalar' ve Hususî-Rabbânî tecellilerin neticelerinden, sadece Hakk'ın bana açmış olduğu ve zikretmeme imkân verdiği bazı şeyleri zikredeceğim." demiştir.²⁹

b. Nefhaların Mahiyeti ve Nevileri

Cân ol ki nefahât dedi Kur'an'da ona Hak

Ol nefha-i rahmâniyedir bu sırr-ı mutlak

O nefha imiş diri eden cümle cihânı

O nefha imiş zinet eden bağ-ı cinânı

Niyâî

Şimdi mezkûr hadis-i şerifteki "nefhalar"dan maksadın ne olduğuna dair İslam âlimlerinin yapmış oldukları açıklamaları maddeler halinde görebiliriz:

1.) *Rahmet nefhaları, Hz. Mennân'ın "minen hazineleri"nden gelen ekstra lütf u ihsanlarıdır, rutin dışı hesapsız ikramlarıdır.*

Hakîm-i Tirmîzî (ö.360/970) demiştir ki: "Nefha, tek seferde verilen atıye/bağış demektir. Allah Teâlâ tek celsede öyle bir ihsanda bulunur ki bu, sair

zamanlardaki ihsalarının çoğundan fazla olur. (Hakk'ın bir sevap hazineleri vardır, bir de minen hazineleri vardır.) Nefehât, 'sevap hazineleri'nin değil, 'minen hazineleri'nin kapılarının açılmasından ortaya çıkar. 'Sevap hazineleri' belli miktarlarla sınırlıdır ve bir amele cezâ/karşılık olarak gelir. 'Minen hazineleri'nin bir tanesi bile sevap hazinelerinden pek çoğunu içine alabilir. Çünkü 'minen hazineleri' Allah'tan çok büyük bir cömertlik ve şefkat tecelisi olarak lutfedilmektedir. (el-Mennân ismine aittir ve muhatapta minnet duygusu meydana getirecek kadar fazladan iyilik, cömertlik, ihsan, ikram, nimet, rahmet hazineleri demektir.)

Beri taraftan (minen hazinelerinden gelecek olan) nefhanın vakti malum değildir (tıpkı Kadir gecesinin bütün senenin gecelerinde gizlenmesi gibi –M.H.-). Nefha vaktinin gizlenmiş olması, insanlar o vakti arka arkaya kesintisiz olarak istemeye devam etsinler ve her hâl ve her vakitte o nefhanın estiği güzergâhlar da ona karşı hazır durabilsinler diyedir. Eğer bir kimse her hâl ü kârda bu duruşuna devam ederse, yapmış olduğu dualarının o rahmet kapısının açılış vaktine tevafuk etmesi çok yakındır ve çok sür'atli olarak gerçekleşir. Böylece kişi en büyük zenginliğe ulaşır ve ebedî saadete nâil olur, sonsuza değin saâid olur.

Bu durum tıpkı şu misale benzer: Bir sultan, askerlerinin ve kölelerinin rızıklarını aydan aya takdir ve tayin eder, verir. Bununla beraber kimi vakitlerde cömertlik ve kereminden bir takım ziyâde lütuflarda bulunur; hazinelerinin kapısını açar ve oradan halkının seneler içerisinde aldıkları olağan rızıklarını aşkın biçimde onlara bol bol ihsanlarda bulunur. Kim sultandan böyle bir ihsana nail olursa, sonsuza kadar kimseye muhtaç olmaz.

Ne var ki kişi sultanın cömertlik ve şefkat vakitlerini bilemez. O sebeple de sözkonusu saate rastlayabilmek ümidiyle her gün defalarca gidip gelmeye devam etmesi gerekir. Lokman aleyhisselam demiştir ki: *"Ey oğulcuğum! Dilini 'Allâhümmeğfirli – Allahım! Bana merhamet et!' diye dua etmeye alıştır. Çünkü Allah'ın öyle saatleri vardır ki o saatlerde yapılan dualar geri çevrilmez."* Yine Hasan (el-Basrî, ö.110/728) de: *"Değişik hallerinize bolca istifar etmeye bakın! Çünkü siz, mağfiretin ne zaman ineceğini bilemezsiniz."*³⁰

Ömürlük zaman şeridinin bütün karelerinde sürpriz olarak esmesi mukadder olan rahmet nefhaları, -Hakîm Tirmizî'nin belirttiği gibi- Allah'ın 'sevap hazineleri'nden değil, 'minen hazineleri'ndendir ve bu itibarla da tasavvufta bir açıdan yapılan rahmet tasnifinde ayrı bir kısma dâhil olmaktadır. Bilindiği üzere 'acımak, yazıklamak, esirgemek ve lutfetmek' manalarına gelen 'rahmet' kavramının tasavvuf ıstılahında iki türü olduğu görülmektedir: 1. Rahmet-i Vücûdiyye: Takva ve ihsan ehline âhirette vaad edilen özel rahmettir (A'raf, 156). 2. Rahmet-i İmtinâniyye (Muktezıyye): Amel ve ibadet edilmeden evvel Allah'ın bütün mahlukâtına önden dağıtmış olduğu her şeyi kuşatan umumî rahmeti.³¹

Kısaca: Hazret-i Rahmân'ın, ism-i Mennân burcunda tülû' edip de *minen hazineleri* vasıtasıyla dağıttığı sürpriz rahmetine, rahmet-i imtinâniyye denilmektedir.

'İmtinân' ile 'Minen' kelimeleri aynı kökten müştak olmaları itibarıyla, Hz. Mennân'ın 'minen hazineleri'nden olan rahmet nefhaları, kategorik olarak rahmet-i imtinâniye denilen, herhangi bir sâlih amele mukabil olmaksızın, karşılıksız dağıtılan umumî rahmete dâhil olarak da düşünülebilir ki, bu nokta-i nazardan baktığımız zaman, rahmet nefhalarına havâssından avâmına bütün mü'minlerin kendilerini arz edebilecekleri (taarruz) ve 'kalp kablâ'ının istîfâı ölçüsünde ondan nasiplenebilecekleri imkân ve ihtimâlî daha bir kuvvet bulmuş olmaktadır.

Minen hazinelerinden dünyada gelen sürpriz ikramlar gibi, cennette de sürpriz ihsanlar olacaktır. Âhirette ehl-i cennete verileceği vaad edilen müşterek nimetlerin haricinde, bir de, dünyada rahmet nefhalarına mazhariyetin ukbâdaki karşılığı olarak, sâlih kullara Cennet'te 'minen hazineleri'nden gözlerin görmediği, akla-hayale gelmedik ikramlar³² ihsan edilecektir.

ii.) “Rahmet nefhalarından murâd, kulları Allah’a yaklaştıran tecellilerdir.”

Bu tespitin sahibi İmam Münâvî (ö.1031/1621) izâhâtını şöyle sürdürmüştür: “Tecelliyât-ı mukarribâtır ki Allah onları dilediği kullarına nasip eder. Rahmet nefhalarına karşı kendini arz etmek ise kalbi, kötü ahlaktan hâsıl olan kirlerden, islerden-paslardan temizlemek ve arındırmak suretiyle olur. Halkına aydan aya yüklü miktarda rızık dağıtan bir sultan gibidir Allah Teâlâ kullarına karşı. Elbette bu süre zarfında da O, cömertliğinden bir miktar atıyyelerde bulunmaktadır.

Nihayet (gün gelir bütün) hazinelerin kapısı (birden) açılır ve oradan bütün varlıklara (maddî-manevî) rızıklar dağıtılır, etrafı istiğrak eder. İşte kim bu kapının açılış zamanına denk getirebilirse, ebediyen zengin olur. Bu nefhalar, nimet hazinelerinin kapısından yayılır. Kapının açılış vakti ise gizlenmiştir, tâ kul, her vakitte böyle bir nefha için hazır bulunsun diye. Her kim de bu nefha talebinde ısrarlı ve devamlı olursa, nimet kapılarının açılış vaktine tevafuk etmesi ve böylece de en büyük zenginliğe ulaşması ve en üstün bir saadete erişmesi ümit edilir.”³³

Şüphesiz ki ehl-i kurb ve ehl-i cezbin velayetinden daha yüksek makamdaki sahabe-i kiramin velayet-i akrabiyyetinin sırrı da, cezbe-i Rahmânî'de yatmaktadır. Bediüzzaman'a göre evliyanın seyr ü sülûka dayalı velayetine karşı sahabe velayetinin farkı ve fâikiyeti, kesbî değil, vehbî oluşudur, bir cezbe-i Rahmânî ve incizabla verilen bir mahbubiyete dayanmasıdır.³⁴ Binaenaleyh, sahabe-i kiramin, yaşadıkları asrın en büyük hayrına, belki bütün asırların en hayırlı insanına

tezahür eden *emsalsiz hayra mazhar* olmakla o yüksek velayet-i kübraya nail oldukları anlaşılmaktadır.

III.) *Rahmet nefhaları, kalplere bir ruh (melek), bir ilham suretinde gelir, öyle hissedilir.*

Kur’an-ı Kerim’de ilahî nefha, ‘Allah’ın ruhundan bir ruh’ manasında da kullanılmıştır: “Âdem’i düzeltip bir biçime soktuğum ve (bedeninin) içine ruhumdan (bir nefha) üflediğim zaman bütün melekler ona secde ettiler.” (Hicr, 15/29; Sâd, 38/72).

Kur’an’da “Ruh” olarak Cibril de geçmektedir. Nasıl ki Kur’an-ı Kerim lafzen âlemlerin Rabbi’nden Rûhu’l-Emîn Cibrîl vâsıtasıyla Rasulullah’ın kalbine vahyedilmiştir, indirilmiştir (Bkz. Şuarâ, 26/193). Öyle de Kur’an’ın bazı manaları bazı melekler vasıtasıyla bazı kulların kalplerine ilham nefhaları suretinde ilkâ edilmektedir. Bilhassa mübarek gün ve gecelerde rahmet-i ilahiyeden bir takım hususî esintiler vardır, adeta Cibril nefesi vardır, Hızır solukları vardır ve meleklerin ilim, hikmet, marifet, irfan dolu ilhamları vardır. Şöyle ki: Cenâb-ı Hak celle ve alâ Hazretleri:

“Söyle onlara: “İman edenlere tam bir sebat vermek ve Allah’a teslimiyet gösterecek müslümanlara bir hidâyet ve müjde olmak üzere Kur’ân’ı, Rabbin tarafından gerçek olarak getiren, Ruhû’l-kudûs’tür.” (Nahl, 16/102) buyurmuştur. Vahy-i ilahî olan kelimullah Ruhû’l-Kudûs namı Cebrâil aleyhisselam vasıtasıyla indirildiği gibi, Cenâb-ı Rasûl Efendimiz³⁵ başta olmak üzere birçok sahâbi ve sahâbi-misal zevat-ı kiram da bazı vakitler yine Ruhû’l-Kudûs’un gönüllerine üflediği ilhamlarla konuşmuşlardır, konuşturulmuşlardır.

Nitekim Efendimiz s.a.s. bir defasında “(‘Ruhû’l-Kudûs (Cebrail) gönlüme üfledi ve dedi ki:’³⁶) *Kimi seversen sev; mutlaka birgün sevdiğinden ayrılacaksın. Dilediğin kadar yaşa; birgün mutlaka öleceksin.*³⁷ *İstediğin gibi amel et; birgün mutlaka karşılığını göreceksin (‘onunla karşılaşacaksın’)*³⁸! ‘Bilmiş ol ki mü’minin şerefi gece kıyâmıdır, izzeti de insanlardan istîğnâsıdır.”³⁹

Müşriklere karşı Rasulullah’ı (s.a.s.) şiiriyle müdafaa eden Hassân b. Sâbit’e Ruhû’l-Kudûs’un hikmet desteğinin⁴⁰ ve ümmet-i Muhammed içinde de Hz. Ömer gibi⁴¹, birçok kulun (muhabbesûn’un⁴²) mazhar olduğu ilhamın da el-Hakîm’in hazîne-i hikmetinden esen bir nevi nefehât olması misal olarak yeterli olsa gerektir.

Veryüzüne Hz. Rahmân’dan gelen rahmet nefhaları, o Rahmanî mana cevherleri, kulları doğrudan hayr ü hasenata ve bâkîyâtü’s-sâlihâta sevkeder, yönlendirir; içten içe bu meyanda onların gönüllerine bir aşk ü şevk ü iştîyak üfler, bir azm ü cezm ü ikdâm pompalar. İçinde böyle bir ‘ateşleme’yi hazır bulan

kulun irade-i cüz'iyesine bu noktada çok büyük bir iş/görev terettüp eder. O görev de olabildiğince ihlâslı biçimde teksif-i umûr ve terkîz-i himmet ederek, yani tam bir konsantre oluşla o manaya odaklanarak masivadan fâriğ olmak ve kendini bütünüyle o aşkın cezbesine teslim etmektir...

iv.) *Rahmet nefhaları, Rahmânî cezbelerdir ki, kulu Allah'a cezp eder ve kalbini dünyevî alakalardan koparır.*

Bazı eserlerde hadis-i şerif olarak rivayet edilen, hadis ölçeğinde hakikat-feşân bir söz, zikri geçen o rahmet nefhalarının mahiyeti hakkında bizlere bilgi vermektedir, adeta o nefhaların sırrını deşifre etmektedir:

« جَذْبَةٌ مِنْ جَذَبَاتِ الرَّحْمَنِ (الْحَقُّ) تُؤَاوِي عَمَلِ الثَّقَلَيْنِ ».

“Rahmân'ın (Hakk'ın) bir tek cezbesi, insanların ve cinlerin amellerine denk gelir.”⁴³

Ebu Abdurrahman es-Sülemî'nin (ö.412/1021) haber verdiğine göre; aslında Muhammed Bahâüddin Şâh-ı Nakşibend'den (ö.791/1389) dört asır önce yaşamış olan Horasan'ın büyük âlimi Ebu'l-Kâsım en-Nasr Âbâzî İbrahim en-Nîsâbü'rî'ye (ö.367/977) ait olan bu sözün ilk lafzı şöyledir:

« جَذْبَةٌ مِنْ جَذَبَاتِ الْحَقِّ تُرَبِّي عَلَى أَعْمَالِ الثَّقَلَيْنِ ».

“Hakk'ın cezbelерinden bir cezbe, cin ve insin amellerini aşar, daha fazla gelir.”⁴⁴

Hatta bazı sûfiler, hadis olarak da zikredilen bu sözü, yukarıda geçen mâ-nahnüfihimiz olan hadis-i nebevîyi şerheder mahiyette onunla birlikte istimal etmişler ve demişlerdir ki:

« إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامٍ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ أَلَا فَتَعَرَّضُوا لَهَا فَإِنَّ جَذْبَةً مِنْ جَذَبَاتِ الْحَقِّ تُؤَاوِي عَمَلِ

الثَّقَلَيْنِ ».

“Muhakkak ki (içinde yaşadığınız) devrinize ait günlerde Rabbinizin bir takım nefhaları vardır. O sebeple kendinizi o rahmet nefhalarına karşı tutun, arz edin. Zira Hakk'ın cezbelерinden bir cezbe, ins ü cinnin ameline muâdil gelir.”⁴⁵ O cezbe-i rahmânî ki, Nakşibendiyye tarîkatinin de sırrıdır. Muhammed Bahâüddin en-Nakşibend'e (ö.791/1389) tarîkati sorulduğu, yolunun kesbî mi olduğu, yoksa kendisine mirâs mı bırakıldığı sual edildiği zaman: *“Ben 'Hakk'ın cezbelерinden bir cezbe ins ü cinnin ameline denk gelir.' hakikati ile şereflendirildim.”⁴⁶* şeklinde cevap vermiş ve Nakşîlîğin, bir Abaza olan Ebu'l-Kâsım en-Nasr Âbâzî'den menkûl sırrını tek bir cümleyle ifşa etmiştir.

Nakşî şeyhi Seyda Abdurrahman-ı Tâhî (ö.1304/1886), Nakşibendîliğin tarikati olarak, Hakk'ın cezbelерinden bu cezbeyle mazhar olduğunu ve o cezbe

ile dört çeşit terklere (dünyayı, âhireti, yokluğu ve terki terketmeye) muvaffak kılındığını söylemiştir.⁴⁷

Seydâ-i Tâhî'nin nazarına, dua, teveccüh ve himmetine mazhar olan Bediüzzaman Said-i Nursî'nin (ö.1379/1960) eserleri için de benzer bir ifade kullanılmış ve Risale-i Nur'da insanı çeken sırrın, muhtevastaki ilâhî câzibe olduğu yorumu yapılmıştır.⁴⁸ Nursî'ye göre, bir hakikat-i cazibedar'ın cezbîyle meczub, meclub ve mecbul olan vicdan, fıtrat-ı zîşuurundaki cezbe ve incizap hakikatinin lisaniyla: “Ben bir hakikat-i câzibedârın cezbîsiyle konuşurum.” der.⁴⁹ Çünkü: “fıtrat-ı zîşuur olan vicdandaki incizap ve cezbe, bir hakikat-i cazibedarın cezbîsiyledir.”⁵⁰ Bu sebeple “vicdan, cezbîsiyle Allah'ı tanır.”⁵¹ Bu, vicdanın marifetullahıdır. Böyle bir marifeti sağlayan tefekkür de nafil ibadetlerden daha kıymetlidir.

İmam Fahrüddîn er-Râzî'nin (ö.604/1207) ismini vermediği bir zattan naklen kaydettiği diğer bir sözde: “Rahmân'ın (rahmet) cezbelerinden bir cezbe, yetmiş sene ibadetten daha hayırlıdır.”⁵² denilmiştir.

Bu yüzdendir ki pek çok mana ehli zâtlar, dualarında o rahmet nefhalarını ve cezbelerini büyük ciddiyet ve iştîyak içinde talep etmişlerdir. Mesela: Şâzilî tarikatının evrâdında İbnü Atâillah es-Sikenderî'nin (ö.709/1309) Münâcâtı şöyle bir dua cümlesi ihtiva eder:

« حَقَّقْنِي بِحَقَائِقِ أَهْلِ الْقُرْبِ، وَاسْلُكْ بِي فِي مَسَالِكِ أَهْلِ الْجَذْبِ »

“Beni kurb ehlinin hakikatlerine ulaştır ve cezb ehlinin mesleklerine beni de sülûk ettir.”⁵³

el-Ed'îyyetü't-Ticânîyye'⁵⁴ isimli “Ticânîlerin Dua Kitabı”nda:

« اَللّٰهُمَّ اجْذُبْنِيْ اِلَيْكَ قَلْبًا وَقَالِبًا بِجَوَادِبِ عِنَايَتِكَ، وَالْبَسْنِيْ خِلْعَةً اِسْتِغْرَاقِ اَوْقَاتِيْ فِي الْاِسْتِغَالِ بِكَ »

“Allahım! İnyet câzibelerin (kendine çeken yardım tecellileri) ile kalben ve bedenlen beni Kendine cezbet, çek! Ve bana bütün vakitlerimde Seninle meşgul olma hil'ati giydir (Bana seninle iştîğâl vakitlerimde istiğrâk hil'ati giydir)! ”⁵⁵ diye bir dua vardır.

İmam Gazâlî'nin (ö.505/1111) Rahmânî nefhalar ve cezbeler mevzuundaki mezkûr hadis-i şerifleri açıklar mahiyette serdettiği beyanları ile meseleyi daha açılımlı ve detaylı olarak değerlendirmeye alalım. Şöyle diyor:

“İnsanın cehd ü gayretinin arkasında Rahmân'ın cezbelerinden bir cezbeye nail olmak vardır, o bir cezbe ki ins ü cinnin amellerine bedel gelir. Bu cezbe ise kulun ihtiyarıyla alakalı değildir, (ona bağlı husûle gelmez). Belki kulun ihtiyarı sadece kalbini dünyanın câzibelerinden kesmek suretiyle bu ilahî cezbelere

(hazır kılmasında,) maruz bırakmasındadır. Şüphesiz ki (ilahî cezbeyle) esfel-i sâfilîne cebzolunan / çekilen bir kimse, (kendi iradesiyle) a'lâ-yı illiyyîne çekilemez. Bütün himmeti dünya olan kimse dünyaya doğru münceziptir (çekilmektedir). Hazreti Rasulullah'ın *"Çağınıza ait günlerde Rabbinizin bir takım nefhaları vardır. Uyanık olun, o nefhalara maruz kalmaya bakın!"* hadis-i şerifinde murad buyurduğu (bir) mana da zaten (insanı dünyaya çeken) câzip alakaların kalpten kesilmesidir."⁵⁶

Gazâlî'ye göre; Bu nefhaların ve cezbelelerin (kula ulaşmasında) ise semâvî sebepleri vardır. Çünkü Allah Teâlâ: *"Gökte hem rızkınız (rızkınızın vesileleri), hem de size vaâd olunan cennet vardır."* (Zariyat, 51/22) buyurmuştur. Gökten inen rızık ise rızık nevilerinin en âlâsıdır. Semâvî işler bizim meçhulümüzdür. Allah Teâlâ rızık sebeplerini ne zaman müyesser kılacaktır, bilemeyiz. Bize düşen o nimete yer hazırlamak, konacağı yeri (kalbde) boşaltmak ve rahmetin inişini ve kitapta yazılmış olan müddeti intizar etmektir. Tıpkı bahçevanın toprağı zi-raate elverişli hale getirmek için otlardan temizlemesi ve sonra ekim yapması gibi. Bu da yetmez, ayrıca semadan yağmurun yağması ve kitapta yazılmış olan vaktin gelmiş olması şartı gibi. Kişi Allah'ın yağmur yağması için gerekli olan sebepleri ne zaman bir araya getirmeyi takdir buyurduğunu bilmez. Sadece Allah Teâlâ'nın her seneyi yağmurdan hâli kılmaması şeklindeki fazlına ve rahmetine güvenmekle yetinir.

Aynı şekilde, bir sene, bir ay ve bir günde cezebâtan bir cezbe ve nefehâtan bir nefha (esinti) ile yükseldiği zaman, kulun, kalbini şehvât otlarından temizlemiş ve içine irade ve ihlâs tohumlarını ekmiş olması, bundan sonra da kalbini rahmet rüzgârının esmesine hazır hale getirmesi, esebileceği bir yer haline getirmesi gerekir. Nasıl ki bahar mevsiminde ve bulutların semada görünmesi vaktinde yağmurun yağması beklentisi kuvvet bulur. Öyle de *rahmet nefhalarının intizarı evkât-ı şerîfede, himmetlerin birleştiği ve kalplerin buluştuğu zamanlarda kuvvet bulur; Arafe gününde, Cuma gününde ve Ramazan günlerinde olduğu gibi. Çünkü himmetler (niyetler) ve nefisler, rahmetinin bol bol gelmesi için takdir-i ilahî hükmü ile alakalı birer esbâptır* ki yağmurlar, yağmur duasına çıkıldığı vakitlerde o sebeplerle yağarlar."⁵⁷

Yine İmam-ı Gazâlî'ye göre: Nefsin tezkiyesi ve kirlerden-pisliklerden arındırılması suretiyle İlâhî rahmeti alabilmeye (kabûle) istidatlı hale gelmek gerekmektedir. Mahrum bırakan perde, kulun cihetindendir, ilahî rahmet cânibinden değildir. O sebepten de Aleyhisselam Efendimiz:

« إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامٍ دَهْرَكُمْ نَفَحَاتٍ أَلَا فَتَعَرَّضُوا لَهَا »

"Devrinize ait günlerde Rabbinizin bir takım (rahmet) esintileri vardır. Zin-hâr bunları kaçırmayın! Kendinizi onları almaya hazır tutun!" buyurmuştur."⁵⁸

Hazır bulunuşluluk ise ancak kalbin tathîri (temizlenmesi) ve kötü ahlaktan hâ-sıl olan kirlerden-pisliklerden arındırılması suretiyle olur.⁵⁹

Gazâlî, *Kuds Mi’raçları* isimli eserinde aynı konuda şu açılımı yapmıştır:

“Malumdur ki: Nefis (can/ruh) ile beden arasında bir alâka-i ma’kûle vardır ki, birisi diğerinden tesir alır. Bunun içindir ki nefis (can), kuds cânibine doğru tezekkür ettiği zaman, beden çekilir ve hissetmesi de durur. Aynı şekilde de nefis (ruh), bedenin gazap, şehvet, his ve daha başka muktezâlarından etkilenir. Nefis (ruh), ona layık vecih üzere hayâlî suretler doğduğu zaman, onlardan etkilenir. Onlardan etkilendiği zaman da, Allah’tan bir rahmet ve lütuf olarak matlup olan şeyi, bedenine üzerine ifâza etmeye hazır hale gelmiş olur. Bu sebeptir ki Aleyhisselâtü Vesselâm Efendimiz:

« إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ أَلَا فَتَعَرَّضُوا لَهَا ».

“İçinde yaşadığınız zaman dilimlerinde Rabbinizin bir takım (rahmet) esintileri vardır. Sakın bunlardan gafil olmayın! Onları almaya hazır bulunun!” buyurmuşlardır. Nefsin (ruhun) o fazl-ı ilahîye ait esintilere hazır bulunması gerekir ki, Allah da o fazl-ı onun üzerine boşaltsın. Çünkü Hz. Cevvâd’ın cömertliğinde cimrilik yoktur.⁶⁰ Ma’kûlâtı tahsil etmek bizim elimizde değildir. Belki elimizde olan sadece o nefhalara açık olabilmek ve hazır bekleyebilmektir. Kaldı ki o nefhalara maruz olabilmek için hazırlanabilme istidadı vermiş olması da yine kullara ilahî bir mev’hîbedir, asla iktisab eliyle nâil olunacak (irâdî-kesbî) bir şey değildir.”⁶¹

v. Bazı rahmet nefhaları, marifet nurlarıdır; marifetullahın hava-misal şa-hidleridir.

Rahmet nefhaları, marifet nurları gibidir veya bazı rahmet nefhaları, marifet nurları getirir. Hadis-i şerifte haber verilen rahmet nefhalarıyla gelen marifet nurlarına insanın marifet latîfeleri vasıtasıyla mazhar olabileceğine dikkat çeken İmam-ı Gazâlî gibi⁶², Bediüzzaman da, hava-misal tasvir ettiği “*marifet nurları*” ve neveleriyle adeta sözkonusu hadîsi ve rahmet nefhalarını izah etmektedir. O’na göre: İnsanın kalbine gelen veya aklına görünen marifetullah bilgileri, yani Allah’ın varlığından, birliğinden ve sıfatlarından haber veren işa-retler, delaletler, deliller, bürhanlar, hüccetler ve şahitler, karakterleri icabı ya su gibidir, ya hava gibidir, ya da nur gibidirler. Dolayısıyla rahmet nefhaları da, nur gibi, hava gibi veya su gibidirler. O marifet nurunu tutabilmek için sebeplerden sıyrılarak bütünüyle kişinin ona yüzünü ve özünü dönmesi ve öylece hazır bulunuşluluk içinde durması lazımdır. O kendiliğinden gelip kişinin akıl ve kalbine yerleşecektir.

“Rabbinizin rahmet nefhalarına karşı durun ve kendinizi onlara maruz bırakın!” hadis-i şerifindeki gibi Bediüzzaman da marifet nurlarının aynı şekilde

elde edilebileceğini bildirmektedir: “Bil, ey gafil, müşevveş Said! *Cenâb-ı Hakkın nur-u marifetine yetişmek ve bakmak.. ve âyât ve şahitlerin aynalarında cilvelerini görmek.. ve berâhin ve deliller mesâmâtıyla (gözenekleriyle o cilveleri) temâşâ etmek iktiza ediyor ki, senin üstünden geçen, kalbine gelen ve aklına görünen herbir nuru tenkit parmaklarıyla yoklama ve tereddüt eliyle tenkit etme. Sana ışıklanan (marifetullahı) dair bir nuru tutmak için elini uzatma. Belki gaflet esbâbından tecerrüd et, o nurlara müteveccih ol, dur.*”⁶³

Bu ve müteakib sözlerde anlatılanlar tıpkı rahmet nefehatına kendini ma’ruz bırakmanın nasilini açıklamaktadır. Demek ki: Hakkın nurları âleme yayılırken insanın üzerinden de geçerler ve bu esnada bazı nurlar, gafletten soyutlanmış ve onlara teveccüh etmiş vaziyette bekleyen uyanık ve açık olan kalb-i selimlere gelir, akl-ı selimlere görünürler. Ortada bir “nûr-u marifet” var, bir “cilve” var ve bir de “bürhan ve deliller” var; delillerden cilvelere, cilvelerden de nur-u marifete terakki ve intikal edilecektir. Sıralamada önce, bu mülk âlemindeki bürhan ve delillerin gözeneklerinden melekût âlemindeki bazı ilahî âyetler ve şahitler temaşa ediliyor. O âyetler ve şahidlerin aynasında ise Hakk’ın cilveleri görülüyor.. o cilvelerde ise Cenab-ı Hakk’ın nur-u marifetine yetişiliyor, bakılıyor.

Bediüzzaman, “çünkü” diyor, “ben müşahade ettim ki, marifetullahın şahitleri, burhanları üç çeşittir:

Bir kısmı su gibidir. Görünür, hissedilir, lâkin parmaklarla tutulmaz. Bu kısımda hayalâtтан tecerrüd etmek, külliyetle ona dalmak gerektir. Tenkit parmaklarıyla tecessüs edilmez; edilse akar, kaçır. O âb-ı hayat, parmağı mekân ittihaz etmez.

İkinci kısım, hava gibidir. Hissedilir, fakat ne görünür, ne de tutulur. Ona karşı sen, yüzün, ağzın, *ruhunla o rahmet nesîmine karşı teveccüh et, kendini mukabil tut*. Tenkit elini uzatma, tutamazsın. *Ruhunla teneffüs et*. Tereddüt eli ile baksan, tenkit ile el atsan, o yürür, gider. Senin elini mesken ittihaz etmez, ona razı olmaz.

Üçüncü kısım ise, nur gibidir. Görünür, fakat ne hissedilir, ne de tutulur. Öyleyse, *sen kalbinin gözüyle, ruhunun nazarıyla kendini ona mukabil tut ve gözünü ona tevcih et, bekle. Belki kendi kendine gelir. Çünkü nur, elle tutulmaz, parmaklarla avlanmaz. Belki o nur ancak basiret nuruyla avlanır*. Eğer haris ve maddî elini uzatsan ve maddî mizanlarla tartsan, sönmese de gizlenir. Çünkü öyle nur, maddîde hapse razı olmadığı gibi, kayda giremez, kesîfi kendine mâlik ve seyyid kabul etmez.”⁶⁴

Bediüzzaman’ın bu tespitleri ışığında; hadis-i şerifte haber verilen ilahî nefhaların bir kısmı, marifet nurlarıdır, bir kısmı hava-misal marifet şahidleridir denebilir. Nitekim: Nur-misal olan marifet şahidleri, kalbin gözüne ve ruhun na-

zarına görünür, basiret nuruyla avlanırlar. Su-misal olan marifet şahidleri içine hayallerden soyutlanarak külliyetle dalınabilir. Hava-misal olan marifet şahidleri ise rahmet rüzgârıdır ki, ruh ile teneffüs edilebilirler.

Kesretten vahdete seyahatte, kesif olandan şeffaf olana doğru bir soyutlanma yaşadığı için, Bediüzzaman’ın marifetullah bürhanlarını tasnifini aynı zamanda bir tertip olarak kabul edip; su gibi olanlar, sonra hava gibi olanlar, ardından da nur gibi olanlar şeklinde maddî-kesîf olandan manevî-şeffaf olana doğru bir sıralama yapabiliriz.

vi.)Rahmet nefhaları, uğradığı kalblerdeki hayır, tevhid, esrar, hikmet ve kurbiyet sırlarını yeşerten manevî bir yağmur indirir, kalbe âlemleri toplar.

Abdülkadir Geylânî (ö.561/1165), ilahî rahmete mazhar olan kalbde hayır, tevhid, esrâr, hikmet tohumlarının çimlenmesini, ardından da tevekkül, münacat ve kurbiyete ulaşan hayırlı bir sürecin açılımını ve sonuçta kalbin bütün varlıkların toplandığı bir merkeze dönüşmesini şöyle anlatmıştır:

“Hiçbir şey yoktur ki, hazineleri mutlaka bizim nezdimizde olmasın. Biz onları belli bir miktar dışında indirmeyiz.” (Hicr, 21). Yağmur gökten yere iner. Sonra ondan da nebatlar biter. Bizim (sohbetlerimizde) bahsettiğimiz bu hususlar da gökten iner. Fakat arza (yere) değil, kalbe, kalb toprağına iner. *İnen bu ilahî nefhalar* ve tecelliler neticesi, kalbler titrer, ürperir. *Her bir nefhada bir hayır biter*, çimlenir; esrar çimlenir, hikmetler çimlenir, *tevhid çimlenir*, tevekkül çimlenir, münacaat çimlenir; izzet ve celal sahibi Allah’a yakınlık çimlenir.. o zaman bu kalbde yemyeşil ağaçlar bulunur, meyveler bulunur, sahralar-çöller bulunur, bozkırlar-yaylalar bulunur, denizler, nehirler, dağlar, göller bulunur. O zaman bu kalb, insanların, cinlerin, meleklerin ve ruhların toplanma yeri (mecmaı, câmi-si) olur.”⁶⁵

Bütün bunlar hep o rahmet nefhaları sayesinde gerçekleşirler.

V. Nefhaların Estiği Zamanlar, Zeminler, Mekânlar, Mekînler

a.) Nefehat saati, her günde bulunabilir.

Hakîm-i Tirmizî’nin yukarıda açıkladığı üzere: Rahmânî nefehât, Allah’ın “minen (ihsan ü ikrâm) hazineleri”nden zamansız, rutin dışı olarak gelir. Rahmeti galeyana getirip coşturacak fiillerin kullardan sudûruna binâen veya başka bir takım sebeplere bağlı olarak açılan bu “minen hazineleri”nin açılış vakitleri meçhuldür. O yüzden kullar, Allah’ın bu sıra dışı ve sıra üstü cömertliğinin ve şefkatinin feyzân edeceği vakitleri bilmezler.⁶⁶

Molla Ali el-Kâri’ (ö.1014/1605): “Hadis-i şerifte sözkonusu büyük nimetin herkes için gerçekleşmediği ve her vakitte bulunmadığına bir ima vardır. Çünkü

bu nimet, Hakk'ın iki cihanın ameline denk olan cezebâtından bir cezbeyle bağlı kılınmıştır.”⁶⁷ demiştir. Rahmet nefhalarının estiği vakitler gizli bırakılmıştır, zira “burada kuldan istenen, her vakit ayakta, otururken veya yatarken yahut dünya meşgalalarıyla uğraşırken daima o ilahî nefhalara hazır bulunmasıdır. Çünkü kul nimet hazinelerinin ne zaman açılacağını bilmez.”⁶⁸

Şeyh Muhammed Vefa'nın şeyhi, Şeyh Davud b. Bahil: “Hiçbir yeni vakit yoktur ki illâ o vakitte (yücelerden) yeni mededler inmiş olmasın. Müridlerin himmeti yüksek olanlar, o mededleri kaparlar.”⁶⁹ demiştir ki, bu söz, nefehât-ı rahmetin kimi zaman semavî mededler sûretinde yeryüzüne tenezzül edişini ve ona mazhariyet için, kalpteki himmeti yüksek tutma şartını da haber vermesi bakımından dikkate şâyandır.

b.) Nefehat saati, her gecede olabilir.

İmam-ı Gazâlî'nin de dikkat çektiği üzere, Hz. Peygamber (sas) Allah'ın ilahî rahmet nefhaları konusunda gayet cömert olduğunu, şevk ve rağbet ibarelerinin delaleti en açık olanlarıyla ifade etmişlerdir: “Allah Teâlâ, her gece, gecenin son üçte bir vakti kaldığı sıra, dünya semasına tenezzül eder (yaklaşır) ve şöyle seslenir: Yok mu dua eden, cevap vereyim. Yok mu merhamet isteyen, merhamet edeyim!?”⁷⁰ Yine Cenâb-ı Hak başka hadîs-i kutsîlerinde: “Kim bana bir karşı yaklaşırsa, ben ona bir zirâ' yaklaşırım. Kim bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak giderim.”⁷¹ buyurmuştur.”⁷²

Gazâlî şöyle bir olay kaydetmiştir: “Müridlerden birisi Üstadına geceleri uzun zaman uyuyamadığından şikâyet etti ve uykuyu getiren bir çare talep etti. Bunun üzerine Üstad'ı ona dedi ki:

« يا بني إن لله نفحات في الليل والنهار تصيب القلوب المتيقظة تحطىء القلوب النائمة فتعرض لتلك النفحات ».

“Ey oğlum! Muhakkak ki Allah'ın geceleyin ve gündüzleyin (gönderdiği) nefhaları vardır; uyanık kalplere isabet eder, uyuyan kalpleri es geçer. O sebeple sen (madem ki geceleri pek uyuyamıyorsun, o halde sürekli) kendini bu nefhalara karşı hazır tut! (Uykusuzluğunu böyle değerlendir!)” Bu irşâd üzerine müridi: “Ya seyyidî! (Bu sözünle sen) beni hem gece, hem de gündüzleyin büsbütün uykusuzluğa terkettin!” dedi. Üstadı şöyle karşılık verdi:

« واعلم أن هذه النفحات بالليل أرجى لما في قيام الليل من صفاء القلب واندفاع الشواغل ».

“Bilmiş ol ki: Bu nefhalar, (gündüzlerde de bulunmakla beraber) geceleyin daha ziyade bulunur, kalplerin başka meşğalelerden kurtulup safâ bulmasından dolayı gece kıyâmında daha çok bulunması ümit olunur. (O sebeple de sen geceleri uykusuz kalmaktan dolayı üzülme, uykusuzluğu böyle değerlendir!)”

Câbir b. Abdillâh’ın naklettiği sahih bir haberde Rasûlullah sallallâhü aleyhi ve selem şöyle buyurmuştur:

“Hiç şüphesiz ki gecenin içinde (“bir kısmında”⁷³) bir saat/vakit vardır ki müslüman bir kimse o saate tevafuk eder de (o vakit içinde) Allah’tan dünya veya ahiret adına bir hayır talebinde bulunursa, Allah Teâlâ ona istediğini mutlaka (hakîkaten veya hükmen) verir. Bu icabet saati ise her gecede bulunur.”⁷⁴ Bu icabet saatini ihya etmek için uykudan kalkanların istekleri, gecenin bütünü içerisinde çok büyük ehemmiyeti hâizdir; tıpkı Ramazan ayındaki Kadir gecesini gibi, yahut Cuma günündeki icabet saati gibi, o da gecede nefehât saati olmaktadır. Allahü a’lem.”⁷⁵

Ahmed Yesevî’nin halifelerinden Hakim Ata diye bilinen Süleyman Bakırganî *“Her kim görsen Hızır bil, / Her tün görsen Kadir bil.”⁷⁶* demiş, insanın ve zamanın değerine işaret etmiştir. *“Her geceyi Kadir gecesine gibi gör, çünkü bir daha yaşayamasın”* demeye getirmektedir.

c.) Nefehat saati, her Cuma gününde bulunabilir.

Kur’an ve Hadis’in haber verdiğine göre: Allah Teâlâ, bedenini güzelce yarattıktan sonra Hz. Âdem’e ruhundan bir nefha, bir ruh üflemiştir⁷⁷ ve bu üfleme bir Cuma günü gerçekleşmiştir.⁷⁸ Allah Teâlâ, Hz. Âdem’e bir Cuma günü ruhundan bir nefha üflediği gibi, âdemoğullarına da yine Cuma günleri rahmetinden bir takım nefhalar göndermektedir. İmam Gazâlî’nin ifadesiyle:

“Cuma günü de (rahmet nefhalarının estiği) günler cümlesindendir. O sebeple kul bütün gündüzünde o nefhalara kalbini hazır vaziyette bulundurmak, zikre devam etmek ve dünya vesveselerinden kurtulmak suretiyle karşı durmalıdır. Böyle olursa bu nefhalardan bir miktar nefhaya mazhar olacağı umulur. Ka’bü’l-Ahbâr r.a. (ö.32/652): ‘Nefehât-ı ilahiyenin estiği vakit, Cuma gününün son saatidir, güneşin gurûb ettiği esnadadır.’ demiştir.”⁷⁹

d.) Nefehat saati, daha ziyade mübarek gün veya gecelerde bulunur.

Arafe günü, Cuma günü veya Ramazan günleri gibi. İmam Gazâlî’nin, rahmet nefhalarının daha ziyade intizar edildiği vakitlerin başında *“evkât-ı şerife”*yi (şerefli/kıymetli vakitleri) zikreder, yani bütün mübarek gün ve geceleri betahsis öncelikli olarak dile getirir.⁸⁰

e.) Kalplerin ve himmetlerin birleşerek cemaat haline dua ve ibadete durduğu zamanlarda rahmet nefhalarının gelmesi daha kuvvetle ümit edilir.

Yine İmam Gazâlî’nin dikkat çektiği bu iki husus birleştirebiliriz ki: Duaların kabul edildiği hemen bütün mübarek gün ve geceler, rahmet nefha-

ların estîği zaman dilimleridir. Eğer o kutsal zamanlarda dua ve ibadetler bir de cemaatler halinde yapılırsa, o rahmet rûzgârları o cemaatin şahs-ı mânevîsi tarafından bir mîknâtis misali çekilir ve yapılan dualar kabûle karîn olurlar.

Allah'ın rahmet, inayet, muhabbet ve kabûl elinin üzerlerinde ve beraberlerinde bulunduğu mü'min cemaat⁸¹, eğer bir araya gelip topluca bir yakarışa geçerlerse, talepleri gökler ötesinde anında karşılık bulur. Cemaatin şahs-ı manevîsinin makbuliyetini ve müessiriyetini bize haber veren Peygamber Efendimiz bir hadis-i şeriflerinde: *"Bir cemaat toplanıp da, (içlerinden) birisi dua eder ve ötekiler de "âmîn" derse Allah o duaya (muhtakkak) icabet buyurur, (onu kabul eder)."*⁸² buyurmuşlardır.

f.) Rahmânî/Rabbânî Nefhalar, Vakitlerin Safâsında Sâfî Kalplere Uğrarlar:

Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909): *"Müşâhede, kalblerin safâsı vaktinde ve ilâhî nûrlar sayesinde idrak olunan gaybın tecellîsinden ibarettir"* buyurur. Bazılarınca müşâhede-i cem' de denilen bu makamda, rahmet nefhaları en mahrem eltâf-ı ünsiyesiyle eser ve erbâb-ı dîlden sâfî gönüllere uğrar ve bırakacağı şok edici sürprizleri, muhteşem hediyeleri bırakır gider.

"Vakitlerin safâsı"ndan sayılabilecek bu kaderdenk nimet ve devleti takibe gayret sarfetmemek ise, herkes için büyük bir mahrumiyet, bilhassa ehlullah için çok büyük bir âfettir, denilmiştir. Şöyle ki: Şeyhu'l-Ekber Muhyiddin İbn-i Arabî (ö.638/1240), "Vakitlerin Safâsı Hakkında" demiştir ki: *"Sana nasihatım olsun, vakitlerin safâsına i'tirâz eylemekten (sırtını dönmekten) çok sakın. Çünkü safâ-yı evkâtın tayyinde (kaçırılmasında) âfât vardır. Bunu kimse bilmez, sâde Allah Teâlâ'nın işhâd eylediği yani gösterdiği kimseler bilirler. Bil ki: Kalbindeki tefakkud yani araştırmak ile iştigâl, teyakkuz (yakaza halindeki uyanıklık) alâmetlerindendir."*⁸³ Abdürrezzak Kâşânî (ö.730/1329), tasavvufî makamların birincisi olan 'yakaza'nın kendi içinde 10 mertebesini anlatırken, *'yakaza, velayette, ilahî bir hayatla yaşamak için Rahmânî üns ve nefhaları elde etmekle mutlu olmaktır.'* demiştir.⁸⁴

Şâziliyyenin pîri Şeyh Ebu'l-Hasen eş-Şâzilî (ö.656/1258): *"Ey mürîd! Bir vaktin tââtini diğer bir vakte te'hîr etme. Çünkü ya o tââtî veya onun kadarını kaçırsın ve bu kaçırman sebebiyle vakit nimetine nankörlük edip bir cezaya çarptırılırsın. Çünkü her vaktin Allah'a yönelmede bir hissesi vardır."*⁸⁵ sözleriyle, rûhî hayat ve maneviyat adına çok mühim bir prensibe dikkatleri çekmiştir. Bu hisseyi kaçırmamak için her an kalben uyanık ve hazır bulunmak akl-ı meâddan behresi olan her mü'minin yapmaya çalışacağı îmânî bir şuur, İslâmî bir oluş ve ihsânî bir duruş tarzı olacaktır!

Vaktin hissesinden nasibdâr olmanın ilk ve asıl şartı, nasibden mahrum bırakan gafletten uzak olmaktır. Hele mübarek zaman dilimlerinde, katiyen 'bi-

lererek’ büyük günah işlememek lazımdır. Mübarek vakitlerde işlenen günahlara ceza daha büyük olur, o mübareklikten, o rahmetten mahrumiyet cezası mahfuzdur. Hz. Ali'nin (ö.40/661), Ramazan ayında içki içen birisine, içkiye mukabil had cezası verdiği ve buna ilâveten bir de içkiyi bu mübarek ayda içtiği için yirmi değnek daha vurduğu rivayet edilmiştir. Bu meyanda Hz. Ali (ö.40/661) zamanında yaşamış, mübarek zamanlarda bile bazı günahlar işlemiş olan Menâzil b. Lâhık’a babasının söylediği “*Oğlum, mübarek gün ve geceler senden daha ne zamana kadar şikayet edecekler!*” sözü ve akabinde gelen bedduasının ânında kabulü, ibretlik bir hadise olarak Abdülkadir Geylânî (ö.561/1165) tarafından el-Ğunye’ye kaydedilmiştir.⁸⁶

Ebû Tâlib el-Mekkî (ö.383/993) demiştir ki: “Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman, ona faziletli vakitlerde en faziletli amelleri yaptırır. Bir kula da kızıp buğzettiğinde ise ona faziletli vakitlerde kötü ameller yaptırır. Bunu ona ikâbında daha can yakıcı olmak ve ilahî gazabı sebebiyle daha şiddetli davranmak için yaptırır. Çünkü böylece o kişi sözkonusu faziletli vaktin hürmetine karşı saygısızlık etmiş (vaktin saygınlığına ve namusuna küfredip kutsallığını bozmuş) ve o vaktin bereketinden men etmiş, (bereketini kaçırmış) olmaktadır. (Bu sebeple de daha şiddetli bir cezayı hak etmiş olur.)”⁸⁷

Ebu’l-Hüseyin en-Nûrî (ö.295/908) de bu konuda: “*Vakte edebi olmayan makte (gazaba) uğrar.*” ikaz ve irşadında bulunmuştur.⁸⁸ Evet, mukaddes ve mübarek kılınmış olan zaman dilimlerinden istifade etmenin ilk şartı, bu zamanlara saygı göstermektir. Saygı göstermek ise önce o vakitlerde günah işlememekle başlar, sonra o vakitleri zikrullah, marifetullah ve ibâdetullah ile değerlendirme seviyesine göre derecelenerek berdevam olur yükselir. Esasen hakiki tasavvuf da vaktin edebine riâyet etmek, o vakitte yapılması en faziletli olan amel-i salih yapmak demektir ki, Amr b. Osman el-Mekkî Hazretlerine (ö.297/910) ‘Tasavvuf nedir?’ diye sorulunca, verdiği cevap tam da bu hususu ifade etmektedir: “*Tasavvuf, kulun her vakitte, o vakitte yapılması en evlâ olan amel üzere bulunmasıdır.*”⁸⁹

Cüneyd Bağdâdî (ö.297/909) tasavvufun, geçmiş ve gelecekte sınırlanarak, içinde bulunulan vakte niyet, himmet ve gayreti yoğunlaştırıp bütün gücüyle hâlin (şimdiki vaktin, ân-ı seyyâlenin) istediği güzel işleri yapmaya çalışmak olduğunu şu sözlerle vurgulamıştır: “*Tasavvuf, vakitleri muhafaza etmektir; o da, kulun haddinin dışına taşmaması, Rabbinden başkasına muvafakat etmemesi ve (hâl-i hazır yaşadığı) vaktinin (gerektirdiği amellerin) dışında (gelmiş veya geçmişle alakalı bir şeyle kalben/zihnen meşgul) bulunmaması, hemdem olmaması demektir.*”⁹⁰

g.) Rabbânî nefhalar, her asra tecdîd-i iman ve din için gönderilen küllî-câmî rahmet nefhaları olabilir ve asrın en karanlık zamanlarında gelir. Üzerin-

de durduğumuz, üç sahabîden mervî hadis-i şerifin üçünde de dikkatleri çeken müşterek bir kavram vardır: Dehr! Muhammed b. Mesleme'den gelen üç rivayette ise "Rab" ism-i celfî müşterek kavram. Ayrıca hasâret ve şekâvetin zıddı olarak saadet zikredilmiş, saadete eren kimse olarak saîd (ç. suadâ) olma ideali verilmiştir.

Esmâ-i hüsnâsından birisi de "ed-Dehr" olan⁹¹ Allah'ın/Rabb'in rahmet nefhaları; hadis-i şerifin rivayetlerine göre, "fî eyyâmî'd-dehri / çağın günlerinde", "fî eyyâmî dehrüküm / sizin çağınızın günlerinde" ve "fî bakiyyeti eyyâmî dehrüküm / sizin çağınızın geri kalan günlerinde" bulunmaktadır. Dehr kelimesi lügavî olarak ise genel manada uzun olsun kısa olsun "zaman" manasında kullanıldığı gibi, "ilk zaman", "uzun zaman", "asır (yüzyıl)", "bin yıl" veya "dünyadaki müddet" manalarına da kullanılmaktadır.

Hadisteki bu dehr kavramı "dünya hayatınızda, ömrünüzün geri kalan günlerinde" şeklinde tercüme edilse de, 'dehr'in geniş muhtevâsından bakarak hadis-i şerifte dile getirilen nefhaların sadece asr-ı saadetle sınırlı olmayıp her asırdaki umumî-küllî rahmet nefehâtı olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Buna göre her asırda dinin tecdîdi / yenilenmesi⁹² adına ümmete gönderilmiş olan müceddidlerin ve onlarla aynı tecdîd misyonuna hizmeti paylaşmış olan zevât-ı kiramın sözkonusu rahmet rüzgârını arkalarına aldıkları ve rüzgâra mazhariyetle muvaffakiyete doğru yelken açtıklarını düşünebiliriz.

Cenâb-ı Rasulullah'ın (s.a.v) ilk muhatabı olan ashab-ı kirâmına (r.anhüm): *"(Dünya hayatınız boyunca) kendi devrinizin hayırlarını araştırınız, buna tâlip olunuz! Çağınızda hayırlı fiiller yapmaya bakın!"* sözleriyle hitap etmesi, elbette ki akla saadet asrındaki "saadeti" getirmekte ve sahabe'ye de "suadâ-i kirâm" olabilmeyi esrârını öğretmektedir, buna teşvik etmektedir. Ancak, Ümmet-i Muhammed'in ilk halkasını teşkil eden Sahabe Efendilerimiz gibi, son halkasını teşkil eden ve muhtelif rivayetlerdeki lafızlarla "kardeşlerim" veya "garipler" olarak nitelenen ahirzaman zevât-ı kiramı da büyük bir rahmet ve berekete, muazzam bir hayra mazhar olacaklardır ki değişik hadis-i şeriflerde: *"Ümmetimin misali yağmur misalidir; başı mı (asr-ı saadet müslümanlar mı), sonu mu (ahirzaman mü'minleri mi) daha hayırlıdır bilinmez."*⁹³ *"Ümmetim mübarek (yümlü, bereketli) bir ümmettir; evveli mi daha hayırlıdır, yoksa âhiri mi daha hayırlıdır bilinmez."*⁹⁴ *"Benim ümmetimin misali, Allah'ın gökten indirdiği yağmura benzer; bereketin, onların başında mı, yoksa sonun da mı olduğu bilinmez."*⁹⁵ buyrulmuştur.

ğ.) *Rahmet nefhaları, salihlerin meclislerinde eser.*

Rahmet nefhalarının esme ihtimalinin yüksek olduğu yerlerden birisi de salih kulların ve âlimlerin meclisleri olmalıdır. Süfyan İbn-i Uyeyne⁹⁶, bir riva-

yette Süfyân es-Sevrî⁹⁸, diğer bir rivayette Muhamed b. en-Nadr el-Hârisî⁹⁷ gibi ulemânın büyüklerine isnad edilen *sahih âsâr* içinde gelmiştir ki: Rasulullah sallallahü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur:

« عِنْدَ ذِكْرِ الصَّالِحِينَ تَنْزِلُ الرَّحْمَةُ »

“*Sâlihlerin anıldığı yere rahmet-i ilahiye iner.*”⁹⁹ İmam Gazzâlî ve es-Sâfûrî de bu sözü hadîs-i şerif olarak nakletmişlerdir.¹⁰⁰

İbnü’s-Salâh, Ulûmü’l-Hadîs’inde demiştir ki: “Biz, Ebu Amr İsmail b. Necîd’dan rivayet ettik: Kendisi, Ebu Ca’fer Ahmed b. Hamdân’a bir soru sordu. Bu iki zat, ikisi de sâlih kullardı. Ebu Amr, Ebu Ca’fer’e demiş ki: ‘*Hangi niyetle hadis yazayım?*’ Ebu Ca’fer şöyle cevap vermiş:

« أَلَسْتُمْ تَرَوْنَ (تَرَوْنَ) أَنَّ عِنْدَ ذِكْرِ الصَّالِحِينَ تَنْزِلُ الرَّحْمَةُ ؟ »

“*Sâlihlerin anıldığı yere rahmet iner’ diye inananlar/zannedenler (‘rivayet edenler’¹⁰¹) sizler değil misiniz?*”¹⁰² Ebu Amr: ‘*Evet, tabii ki bizleriz.*’ cevabını verir. Bunun üzerine Ebu Ca’fer Ahmed b. Hamdân:

فَرَسُوهُ اللَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأْسُ (سَيِّدُ / وَسَيِّلَةُ) الصَّالِحِينَ.

“*Rasulullah (s.a.s.) ise o sâlihlerin başıdır (seyyididir¹⁰³, vesîlesidir¹⁰⁴)!*” demiştir.¹⁰⁵

Ebu’l-Münzir el-Kâsım b. Erkam bir rivayette « عِنْدَ حَقَاطِ الْحَدِيثِ تَنْزِلُ الرَّحْمَةُ » “*Hadis hâfızlarının yanında rahmet nâzil olur.*”¹⁰⁶, diğer rivayette « بَلَّغْنَا أَنَّ الرَّحْمَةَ تَنْزِلُ عِنْدَ ذِكْرِهِمْ » “*Bize ulaştığına göre: (Hadis-i şerifleri ezberleyen ve gönüllerinde taşıyan)ların anıldıkları yere rahmet iner’miş.*” demiştir.¹⁰⁷

el-Cevâhiru’l-Mudîe kitabında, rahmet nefhaları gibi, ulemanın anılmasının da vehbî nefhalara mazhar olmaya vesile olduğu anlatılmıştır: “Ulemânın faziletlerini zikretmek, Allah’tan vehb nefhalarına maruz/mazhar olmaktır. Çünkü ulemâyı faziletleriyle zikretmek, Allah’ı in’am ve ifdâliyle zikretmektir. Kitab-ı Mübîn’de beyan edildiği üzere, zikrullahın meyvesi, kalbin mutmain olmasıdır. Yine dillerde dolaşan bir hadîste/sözde: ‘*Sâlihlerin anıldığı yerde rahmet iner.*’ denilmiştir. Allah bize herşeyi kuşatan rahmetiyle merhamet buyursun.”¹⁰⁸

VI. Nefhalardan Mahrumiyet ve Kaçırılan Telâfisi

Molla Ali el-Kâri’, hadis-i şerifte sözkonusu büyük nimetin herkes için gerçekleşmediğine îmâ bulunduğunu söylerken¹⁰⁹, M. Hamdi Yazır¹¹⁰ (ö.1361/1942) bu mahrumiyetin sebebini şöyle beyan etmektedir: “Şu kesindir ki: Kemâlât olsun, başka manevî unsurlar olsun, hiç bir şeyde ilk başlangıç itibarıyla Hak sübhânehu tarafından cimrilik yoktur; o, Samed’dir, hepsi ondan hâsıldır. Dolayısıyla ke-

malât ve benzeri hususlarda istidat sahibi kişinin kabûlü, yüzünü ona döndürmesine bağlıdır. İşte (yukarıda zikri geçen rahmet nefhaları) hadisi şerifindeki işaret-i nebevîye ile murad budur. Hadis, Rabbânî eltâfın, ilâhî lütuflarının (hoş esintilerin) daimî olduğunu ve halelin (bozukluğun, inkıtân) ise ancak o halele müstaid (istidatlı) kişiden sâdır olduğunu beyan buyurmuştur.”¹¹¹

Görüldüğü üzere; yaratılıştan bir mahrumiyet yok, hatta o rahmet rüzgârlarının esmesinde bir kesinti de yok, belki alıcı mesabesindeki kalbi, günahlarla kirletmek veya bozmak suretiyle bir yoksun kalma durumu vardır. Muhakkaktır ki hemen ekser mahrumiyetlerin sebebi, işlenen günahlardır, günahların kalbin alıcılarını/almaçlarını tıkamasıdır. Peki kaçırılan mübarek zamanların kazası mümkün müdür?

Her ne kadar bir ırmakta iki kere yıkanılmayacağından hareketle, geçen zamanın kazası olmasa da, rahmet bakımından telâfisi mümkün olabilir. “*Hürmetli ay, hürmetli aya bedeldir. Hürmetler (dokunulmazlıklar ve haklar) karşılıklıdır...*”¹¹² (Bakara, 2/194) ilahî buyruğundan esinlenerek/ümitlenerek, birbirinin yerine bedel/emsal gelen zamanlar, eğer ‘önceki kaçırılan zamanların da kazâsına niyet edilerek’ değerlendirilmeye çalışılırsa, taraf-ı ilahîden böyle bir hâlis niyete cevâb-ı savâbda bulunması ve istidrak ahlâk-ı rahmetiyesiyle muamele ederek fevtedilen vaktin rahmetini de ziyadesiyle lutfetmesi umulur, ümit edilir.

VII. Çağın Büyük Hayrını Yakalamanın Nebvî Şerhi ve Çaresi

Birisi, “umumî ve küllî mübarek zamanlar”, diğeri “ferdî ve cüz’î mübarek zamanlar” olmak üzere bereketli zaman dilimlerini iki sınıfa tasnif edebiliriz. Yani, bizzat Allah’ın bereketli kıldığı ve dine koyduğu mübarek zaman dilimleri olduğu gibi, kulların da ibadet ve ubudiyetle geçirmek suretiyle kendileri hakkında daha bereketli hale getirdikleri vakitler vardır. Birincisi herkese şâmil bir bereket-i külliye iken, ikincisi sadece âmiline mahsus bir bereket-i ferdiyyedir. Vakitler, içinde sergilenecek ubudiyetler ve ibadetler sebebiyle aydınlanır, ışıklanırlar. Mübarek zamandan bereketi sağan insanın kendisi de mübarek olur, mübarek bir mü’min haline gelir.

Zamanı sâlihât ile ihya ederek bereketlendirmek ve zatını mübarekleştirmek mümkündür ve bu, vâcibtir, yani çok gereklidir. Nitekim büyük sûfî-âlim Ebu Tâlib el-Mekkî (ö.383/993) demiştir ki: “Ömürde bereket demek, başkasının gafletle geçirdiği uzun ömründe kaybettiği şeyleri (salih amelleri, sevapları), senin kısa ömründe (vakitleri kalben ve amelen) uyanık geçirerek kazanmandır. Böylece o kimsenin yirmi senede elde ettiği yükselmeyi sen bir senede elde edersin. Mukarrebûn makamına çıkmış seçkin kullar için kurbiyyet makamında Allahu Teâlâ’nın *hakiki rabb* sıfatıyla tecelli etmesi anında yüksek derecelere

ulaşma mümkün olur.

Ayrıca onlar, bu vakitlerinde kalple yaptıkları kolay amellerinde ve zikirlerinde meydana gelen bazı noksanlıkları tamamlarlar. Onların kurbiyyet makamında yaşadıkları müşahede, Rabbileriyle beraber olmada buldukları vecd, Yüce Sevgili’ye nazar kılma ve O’na yakınlıkları ile yaptıkları zerre kadar zikir, tesbih, tehlil, hamd, tedebbür/düşünme, tabsira (ibret-öğüt), tefekkür, tezekkür/hatırlama gibi salih ameller –az bile olsa-, gafillerin dağlar kadar amellerinden daha faziletlidir. O gafiller ki, ancak nefisleriyle zevk alıp vecde gelmekte ve hep halka (insanlara ve varlığın dış yüzüne) nazar etmektedirler.

Daha önce değindiğimiz gibi; müşahede halinde namaz kılan ve ahidlerine ve emanetlerine riayet eden arifler, kurb ve huzuru yaşadıkları hallerinde iken tıpkı Kadir gecesinde ibadet eden kimseler gibidir. Bilindiği gibi; Kadir gecesinde ibadet etmek, o geceye tevafuk eden kimse hakkında bin aydan daha hayırlıdır. Alimlerden biri: ‘Gerçek ârifler için her gece, Kadir gecesine mesabesindedir.’ demiştir. Hz. Ali’nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: ‘Allah’a isyan olunmayan her gün, bizim için bir bayram günüdür.’¹¹³

İşte Ebu Tâlib el-Mekkî’nin dile getirdiği bu takva titizliğine ve ihlâs şuuru-na ulaşan bir mü’min, her günü, belki de her ân-ı seyyâleyi bir ahiret bayramı olacak şekilde günahsız olarak geçirmenin ötesinde sevabdar amellerle değerlendirmeye çalışır, mukaddes zamanların ve mübarek mekânların manevî ikliminden nasiplenerek kutsîleşmeye ve mübarekleşmeye gayret sarfeder. Böyle yapan bir kişi hem zamanı, mekânı ve miktarı belirli olan sevap hazinelerinden istifade edebileceği gibi, hem de zamanı, mekânı ve miktarı bilinmeyen, tamamen ekstradan, sürpriz olarak gelen ‘minen hazineleri’nden nasıpdâr olmuş olur.

Sözümüzü sadedinde bulunduğumuz dört râvili nefehât hadis-i şerifinin ilk cümlesi ile başlayan ve aynı zamanda o hadisi en açık biçimde şerheden, İbn Cerrâd r.a.’dan mervî bir hadis-i şerif ile konuyu hitam-ı misk edelim, o nebevî çağrı ile hülâsa-i kelim yapmış olalım. Ümmet Peygamberi (sas), ümmet-i merhumesine merhametinden şöyle tavsiyede bulunmuşlardır:

« أَطْلُبُوا الْحَيَّرَ دَهْرَكُمْ ، وَأَهْرَبُوا مِنَ النَّارِ جَهْدَكُمْ ، فَإِنَّ الْجَنَّةَ لَا يَنَامُ طَالِبُهَا وَإِنَّ النَّارَ لَا يَنَامُ هَارِبُهَا ... ».

“(Ey ümmetim! Allah’ın el-Mennân hazinelerinden nefhalar sûretinde lutfeylediği) çağının hayrını talep edin, (çağınıza mahsus o sürpriz hayırları isteyin. Fakat önce) bütün gücünüzle Cehennem’den kaçınız. Şüphesiz ki Cennet’in tâlibi kimse (bütün gece) uyumaz. Cehennem’den kaçan kimse de (bütün gece) uyumaz. Ahiret/Cennet’ nefsin hoşlanmadığı (ona zor gelen) şeylerle çevrilmiş-

*tir. Ona gidecek olanlar uykuyu kısa tutarlar. Yine şüphesiz ki dünya/'cehennem' de (nefsin hoşuna giden) lezzetlerle ve şehvetlerle çevrilmiştir. Sakın ola ki dünya şehvetleri ve lezzetleri sizleri ahiretten (uhrevî amellerden) alıkoymasın. Şurası muhakkak ki ahireti olmayanın dünyası da ('dini de') yoktur. Dünyası ('dini') olmayanın da ahireti yoktur. Allah Teâlâ, (kullara) hiçbir mazeret bırakmamıştır, hakikatleri en güzel şekilde bildirmiştir. Allah Teâlâ size çok şeyi helal-hoş kıldı ki bunlarda sizin için seat (seçenek bolluğu, çeşitlilik, genişlik, zenginlik, ferahlık, kuvvet ve tâkât) vardır. Habîs (pis) şeyleri de size haram kıldı. Binâenaleyh haram kıldığı şeylerden uzak durunuz ve Allah'a itaat ediniz. Zira Allah Teâlâ haram kıldığı bir şeyi asla helal kılmaz ve helal kıldığı bir şeyi de haram kılmaz. Kim haramı terk eder, helalinden yer (helali helal kabul eder) ise Rahmân'a itaat etmiş ve kopmak bilmeyen sağlam bir urgana tutunmuş olur. Ayrıca dünya ve ahiret o kimsenin lehine olmak üzere bir araya gelir (o kimseye iki cihan nimetleri lutfedilir). Bu ise ancak Allah azze ve celleye itaat edenlere has kılınmış bir mazhariyettir."*¹¹⁴

Sonuç: Nefehat hadis-i şerifinin verdiği mesajı almış olarak Allah'a her dâim itaatkâr kalmaya ve tâat üzere ölmeye çalışan kullar, en başta da ehl-i zikir ve tefekkür olan evliyalar, gözünü kırpmadan avını bekleyen avcı misali sürekli Cenâb-ı Mennân'ın 'minen hazineleri'nden kendi çağlarına ve yaşadıkları seyyâl ânlara esmekte olan rahmânî ve rabbânî nefhaları, nimet rüzgarlarını, marifet nurlarını, muhabbet ve üns esintilerini ve sevgi meltemlerini almaya hâzır ve nâzır bir vaziyette intizar ederek gece-gündüz kendilerini o vâridâta arz etmek ve zikir-i dâimî ve fikr-i dâimî ile huzur-u dâimî kazanmak suretiyle imrâr-ı ömür eyler.. ve ekseriya da o ebedî devlete, o sermedî saadete mazhariyetle hitâm-ı ömür etmekle hayatlarını zirvede taçlandırırlar, taçlandırmaya bakarlar...

Notlar

(*) Doktora öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, musahub@hotmail.com

- 1 *Enes b. Malik'ten* bu lafızla gelmiştir: Deylemî, *el-Firdevs*, 1/79 (241); İbnü Abdilber, *et-Temhîd*, 5/339. Ayrıca Hakîm Tirmizî'den, İbnü Ebiddünyâ'nın *el-Ferec* kitabından, ve Beyhakî'nin *el-Esmâ ve's-Sıfât* kitabından naklen bkz. es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, 5/424 (Yunus 56'nın Tefsiri).
- 2 *Ebu'd-Derdâ'dan* mevkuf olarak gelen hadis-i şerif bu lafızladır. Bkz. İbnü Ebî Şeybe, *el-Musannaf*, 7/111 (34594); Ebu Nuaym, *el-Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/221 (35).
- 3 *Enes'den rivayetle*: et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 1/250 (720); et-Taberânî, *ed-Duâ*, s.29 (26); Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 10/231.

Sıhhat derecesi: el-Münâvî demiştir ki: "Hadisin isnadı ve ricâli sahihtir. Râvî İsa b. Musa b. İyas el-Bükeyr de sikadır." İbn-i Hibbân, hadisin senedinde bazılarının zayıf gördüğü râvî "İsa b. Musa"nın aslında sika olduğunu söylemiştir. (Münâvî, es-Sikât, 7/234). Beri tarafından Heysemî, Enes hadisinin ilk yarısına Muhammed b. Mesleme hadisinin şâhit olduğunu söylemiştir. Hadisin farklı ravilerden gelen senetlerindeki za'fiyetlere değinen Elbânî

ise, nihâyet-i kelamda Taberânî hadisi için “*Hadis, benim nazarımda hasendir.*” demiştir. Bkz. Elbânî, *es-Silsiletü’s-Sahîha*, 4/389, 511 (1890).

- 4 İbnü Abdilber, *et-Temhîd*, 5/339; a.mlf., *el-İstizkâr*, 7/498; İbn-i Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 2/435 (Yunus, 107’nin Tefsiri) –İbn-i Asâkir’den-.
- 5 *Ebu Hureyre’dan*: Beyhakî, *Şuabü’l-İman*, 2/43 (1123); et-Taberânî, *ed-Duâ’*, 1/30; İbnü Ebî’l-Dünyâ, *el-Ferec ba’de’s-Şiddet*, s.28 (27); İbn-i Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 24/123 (2885), 25/5.
Enes b. Mâlik’ten: Ebu Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, 3/162; el-Kuzâî, *Müsnedü’s-Şihâb*, 1/407; Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü’l-Usûl*, 2/293 (184); Beyhakî, *el-Esmâ ve’s-Sıfât*, s.329 (304); Beyhakî, *Şuabü’l-İman*, 2/43 (1123); İbn-i Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 24/123 (2885); Deylemî, *el-Firdevs*, 1/79 (241); İbnü Abdilber, *et-Temhîd*, 5/339; İbnü Abdilber, *el-İstizkâr*, 7/498; İbnü Kayyim el-Cevziyye, *Şifâü’l-Alîl*, s.46; Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, 10/231.
Enes’ten gelen şu tahriclerde ise “küllehu” lafzı yoktur: Beyhakî, *Şuabü’l-İman*, 2/42 (1121, 1122); Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü’l-Usûl*, 2/293; el-Kuzâî, *Müsnedü’s-Şihâb*, 1/407 (456/701); er-Râfîî, *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*, 3/192; el-Aksarâî, *Hucecû’l-Kur’ân*, 1/192.
- 6 er-Râmihürmüzî, *el-Muhaddisü’l-Fâsıl*, 1/497 (548); İbn-i Kesir, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 4/87 (Ğâfir, 60’nin tefsiri).
- 7 es-Suyûtî, *Câmiu’l-Ehâdis*, 9/153 (8124); es-Suyûtî, *Cem’u’l-Cevâmî*, 1/7687 (1474); el-Gazâlî, *İhyâ*, 1/186; Ebu’l-Fadl el-İrâkî, *Tahrîcü Ehâdisi İhyâ*, 2/47 (547); el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 1/269 (708). Suyûtî, İrâkî ve Aclûnî, bu hadisi bu lafızla Hakîm Tirmizî’nin *Nevâdirü’l-Usûl*’ünde Muhammed b. Mesleme r.a.’den tahrîc ettiğini belirtmiştir; fakat elimizdeki Nevâdir’de (2/293) farklı bir lafızla Enes r.a.’den rivayetine ulaşmış bulunuyoruz.
- 8 el-Gazâlî, *el-Maksadü’l-Esnâ*, 1/79.
- 9 el-Gazâlî, *Meâricü’l-Kuds*, 1/66; el-Gazâlî, *İhyâ*, 1/186, 4/77; el-Gazâlî, *Mizânü’l-Amel*, 1/10; el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi’l-Eser*, 5/89; er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, 17/94 (Yunus 57-58’in Tefsiri), 30/154 (Müzemmil 5’in Tefsiri); Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-Mefâtîh*, 3/273 (1224), 9/218; es-Sindî Nureddin Muhammed, *Hâşiyetü’s-Sindî alâ Sahîhi’l-Buhârî*, 1/261; Ebu’l-Fadl el-İrâkî, *Tahrîcü Ehâdisi’l-İhyâ*, 2/47 (547), 6/217 (2568); el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 1/269 (708); ez-Zerkânî, *Şerhu’z-Zerkânî*, 1/316; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, 30/280 (Felak 2’nin Tefsiri).
- 10 et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 19/233-234 (519). Hadisi İbnü’n-Neccâr da tahrîc etmiştir. Bkz. es-Suyûtî, *Câmiu’l-Ehâdis*, 9/153 (8123).
- 11 et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, 3/180 (2856), 6/221-222 (6243). Taberânî: “Bu hadis, Muhammed b. Mesleme’den sadece bu senetle rivayet edilmiştir. Senette Ahmed b. Abede teferrüd etmiştir.” demiştir. Hadisin sıhhati hakkında sükût etmiştir. Heysemî: “Hadisin senedinde tanımadığım raviler var. Tanıdıklarım ise sika kimselerdir.” demiştir. Münâvî de bu hususta ona tâbi olmuştur. Suyûtî: “Zayıftır.” demiştir. İrâkî: “Bu hadisin isnad(nın sahih veya zayıf olduğu) hakkında ihtilaf edilmiştir” demiştir. Elbânî de “Zayıf hadistir.” demiştir. Bkz. Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, 10/231; Ebu’l-Fadl el-İrâkî, *Tahrîcü Ehâdisi’l-İhyâ*, 2/47 (547); el-Münâvî, *Feyzü’l-Kadîr*, 2/505; es-Suyûtî, *el-Câmiu’s-Sağîr*, 1/205 (2398); el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 1/269 (708); Ahmed es-Sâvî, *Belâğatü’s-Sâlik*, 1/346; Elbânî, *Zaifü’l-Câmi’i’s-Sağîr*, s.276 (1917).
- 12 Her ne kadar M. Hamdi Yazır’ın Hak Dini Kur’an Dili tefsiri, tefsir neveleri içinde ‘dirayet tefsirleri’ kategorisine dahil olsa da, Hazret’in pek çok âyet-i kerimeye sûfiyâne yaklaşımları, kalbî yorumları, çok ince hikmet çıkarımları, nükteleri ve latifeleri bulunması itibarıyla, sözkonusu hadis-i şerife dair beyanlarını aktarmış olduk.
- 13 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, s.471, “Nefha” ve “Ne-Fe-Ha” mad; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.404, “Nefha” md.

- 14 Sonra da yanındaki dostlarına şöyle dediğini görmüştür: “Öldüğüm zaman beni bu koku ile defnetmenizi size vasiyet ediyorum. Çünkü Rabbim bana bu kokuda tecelli etmiştir. Rabbim, muhabbet ve inayetiyle bana tecelli etmiştir. Artık, Ondan ayrılmak istemiyorum.” Sadreddin Konevî, *en-Nefehâtü'l-İlâhiyye*, s.140.
- 15 Hâkka, 69/13.
- 16 Mü'minûn, 23/101; Zümer, 39/68; Hâkka, 69/13.
- 17 Hıcr, 15/29; Sâd, 38/72.
- 18 Bu sebeptendir ki Sadreddin-i Konevî, pek çok yerde söylediği hakikatleri ‘gördüm, gördüm, gördüm’ diyerek haber vermektedir. Mesela: “*Günah diye isimlendirilen bazı amellerin diğer günahları yok ettiğini gördüm... Yine Ahmet’in salih amelinin Mehmet’in fasit amelini düzelttiğini gördüm...*” (*en-Nefehâtü'l-İlâhiyye*, s.227). “*Gördüm ki: İlmi sâbit insan, ilmi zâtı haline gelen kişidir... Gördüğüm garip şeylerden birisi de şudur: Kendi zâtını Ahmet ve Mehmet için cüz’î bir sıfat olmayı kabul edici gördüm; zâtım, bir başkası için ârizî bir hal, başka iki kimse için ise iki zat olabilir...*” (s.43). Yine mesela 3. Rabbânî-Küllî Nefha’nın başında diyor ki: “*Bu nefha, rabbânî bir vakada bana gösterilen bir müşahadede de vârid olmuştur.*” (s.22).
- 19 Sadreddin-i Konevî, kitabındaki bazı ‘nefha’ların ilahî vâridât olarak geldiğini açıkça belirtmiştir: “Bu nefha, 663 senesi Safer ayının sonlarında, bir vârid ile gelmiştir. Bu vâridin içeriğinde ise şunlar vardır: Kader sırrı. Hakiki hüccetin telkini...” (Konevî, *a.g.e.*, s.51).
- 20 Konevî, *a.g.e.*, s. 9.
- 21 Konevî, *en-Nefehâtü'l-İlâhiyye*, s. 9-13.
- 22 Gazâlî, *Meâricü'l-Kuds*, 1/66.
- 23 Sadreddin Konevî, *en-Nefehâtü'l-İlâhiyye*, s.9-10.
- 24 Müslim, Salât 7, 17 (875, 939); Ahmed b. Hanbel, 2/372, 375, 485 (8841, 8869, 10292); Tirmîzî, Vitir 352 (3614, 485); Ebu Davud, Salât 36 (523), Vitir 26 (1532); Nesâî, Ezan 37 (678); İbn-i Hibbân, *es-Sahîh*, 4/588 (1690); Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 5/99 (4717), 12/332 (13269); Taberânî, *el-Mu’cemu’s-Sağîr*, 2/126 (899); Buhârî, *el-Edebü’l-Müfred*, s.224 (643); Ebu Avâne, *el-Müsned*, 1/546 (2040); Ebu Ya’lâ, *el-Müsned*, 11/380 (6495). Tirmîzî: “Hasen-sahih bir hadistir.” demiştir.
- 25 Tirmîzî, Vitir 352 (484); İbn-i Hibbân, *es-Sahîh*, 3/192 (911); İbnü Ebî Şeybe, *el-Musannağ*, 6/325 (31787); Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 10/17 (9800); Ebu Ya’lâ, *el-Müsned*, 8/428 (5011); Beyhakî, *Şuabü’l-İman*, 2/212 (1563); Beyhakî, *et-Deavâtü’l-Kebîr*, 1/113 (150); Heysemî, *Mevâridü’z-Zemân*, 1/594 (2389); Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, *Zahîratü’l-Huffâz*, 1/540 (846).
- 26 Ebu Davud, Menasik 99, (2043).
- 27 Dihlevî, *Huccetullahi’l-Baliğa*, s.581-582.
- 28 Şa’rânî, *el-Envâru’l-Kudsîyye*, s.151.
- 29 Sadreddin Konevî, *en-Nefehâtü'l-İlâhiyye*, s.13.
- 30 Hakîm-i Tirmîzî, *Nevâdirü’l-Usûl*, 2/293-294 (184).
- 31 el-Kâşânî, *İstîlâhâtü’s-Sûfiyye*, s.166, ‘Rahmet’ md.
- 32 Bkz. Buhârî, *tevhid* 35; Müslim, *cennet* 2-5.
- 33 Münavî, *Feyzü’l-Kadîr*, 2/505 (2398).
- 34 Nursî, *Sözler / 27. Söz*, s.219.
- 35 el-Kuzâî, *Müsnedü’s-Şihâb*, 2/185 (1151); İbn-i Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 44/96; el-Enbârî, *ez-Zâhid fî Meâni Kelimâtî’n-Nâs*, 1/424 (366), 2/223 (139); Kâsım İbnü’s-Se-

- lam el-Herevî, *Ğarîbü'l-Hadîs*, s.298, 313; es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, 1/213 (Bakara 2/87'nin Tefsiri -İbn-i Hibbân'dan-).
- 36 Hadisi bu şekilde eş-Şîrâzî, *el-Elkâb*'ında tahrîc etmiştir. Bkz. Gazâlî, *İhyâu Ulûmiddin*, 1/88, 302, 4/205, 431, 506; Ebu'l-Fadl el-İrâkî, *el-Muğnî*, 1/254 (975), 2/1190 (4318), 2/1092 (3960), 2/1194 (4326), 2/1238 (4472).
- 37 et-Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, 2/20 (704).
- 38 et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 5/119 (4845); Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, 7/348-349 (10540).
- 39 et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 4/306-307 (4278); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/360 (7921); Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, 7/349 (10541).
- 40 Buharî, *Ebvâbü'l-Mesâcid* 35 (442), *Bed'ü'l-Halk* 6 (3040), *Edeb* 91 (5800); Müslim, *Fezâilü's-Sahâbe* 34 (6539, 6541); İbn-i Hibban, *es-Sahîh*, 16/97 (7147); İbn-i Kesîr, *Telhîsü Kitâbi'l-İstiğâse*, 2/557.
- 41 İbnü Abdilber, *el-İstizkâr*, 1/124; Zerkânî, *Şerhu'z-Zerkânî*, 3/54.
- 42 Buhari, *Enbiya* 52 (3282), *Fezâilü's-Sahâbe* 6 (3486); Müslim, *Fezâilü's-Sahabe* 2 (2398).
- 43 *Bu söz, bazı eserlerde hadis-i şerif olarak zikredilmiştir.* Bkz. er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb)*, 4/142 (Bakara 157'nin Tefsiri); en-Nîsâbü'rî, *Ğarâibü'l-Kur'ân (Tefsîru'n-Nisâbü'rî)*, 2/122, 5/441 (Bakara 255'in ve Secde 1'in Tefsiri); es-Suhreverdî, *Avârifü'l-Mearîf*, 2/91; İsmail Hakî Bursevî, *Tefsîr-i Ruhi'l-Beyân*, 6/458, 10/454 (Hıcr 85'in ve Secde 5'in Tefsiri); el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/397 (1069); Ali b. Nâid eş-Şühûd, *Mevsûatü Fıkhi'l-İbtîlâ*, 1/17; Muhammed b. Dervîş, *Esne'l-Metâlib*, 1/340.
- Ali el-Kârî' ise sufilerin bir sözü olarak kaydetmiştir.* Bkz. Ali el-Kârî', *Mirkâtü'l-Mefâtîh*, 3/273 (1224), 9/218; en-Nîsâbü'rî, *Ğarâibü'l-Kur'ân*, 4/237, 5/96 (Hıcr 51'in ve Hac 42'nin Tefsiri); İsmail Hakî Bursevî, *Tefsîr-i Ruhi'l-Beyân*, 2/25 (Bakara 245'in Tefsiri); el-Akerî Abdülhay b. Ahmed, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 8/370; Abdürrezzâk el-Baytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, 2/17.
- 44 es-Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, s.365 (94); Heyet, *Mefâhîmü İslâmiyye* (Kütüb-ü Âimme Kısmı), 1/113, “Cezb” md. Ebu Abdurrahman es-Sülemî (ö.412), bu sözü bizzat kendisi Ebu'l-Kâsim'dan duymuş ve eserine kaydetmiştir.
- 45 Ali el-Kârî', *Mirkâtü'l-Mefâtîh*, 3/273 (1224).
- 46 Taşköprüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, 1/154; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, 1/488.
- 47 Abdurrahman-ı Tağî, *İşaretler*, s.129.
- 48 “*Risale-i Nur'daki akli, kalbi, ruhu ve vicdanı celb eden ve hakikate râm eden o ilâhî cazibedendir* ki, çoluğu-çocuğu, genci-ihiyarı, avâmı-havassı o Nura koşuyorlar ve o câzibedar Nurun pervanesi oluyorlar. Bu hakikatin parlak bir misali olarak, geniş bir talebe kütlesi, az zamanda din düşmanlarını titreten bir hale gelmiştir.” Nursî, *Tarihçe-i Hayat*, s.2230.
- 49 Bediüzzaman'a göre: Allah'ın varlığından ve birliğinin küllî şahid ve bürhanlarından birisi de “vicdan”dır. “Vicdan-ı beşer denilen fitrat-ı zîşuurdur... Akıl tâtil-i eşgal etse de, nazarı- nı ihmal etse, vicdan Sâniî unutamaz. Kendi nefsinin inkâr etse de onu görür. Onu düşünür. Ona müteveccihdir. Hads -ki, şimşek gibi sür'at-i intikaldır- daima onu tahrik eder. Hads'in muzaafı olan ilham, onu daima tenvir eder. Meyelânın muzâafı olan arzu ve onun muzaafı olan iştiyak ve onun muzaafı olan aşk-ı ilâhî, onu daima mârifet-i Zülcelâle sevk eder. Şu fitrattaki incizap ve cezbe, bir hakikat-i câzibedarın cezbiyledir.” Nursî, *Mesnevî-i Nuriye - Nokta -* s.1371.
- 50 Nursî, *Mektubat / Hakikat Çekirdekleri* - s.571.

- 51 Bu sözünü Bediüzzaman şöyle izah etmiştir: “Vicdanda mündemiçtir bir incizap ve cezbe. Bir câzibin cezbiyle daim olur incizap. Cezbe düşer zîşuur, ger Zülcemal görünse, etse tecellî daim pürşâşaa bîhicap. Bir Vâcibü'l-Vücuda, Sahib-i Celâl ve Cemal, şu fitrat-ı zîşuur kat'î şehadet-meab. Bir şahidi o cezbe; hem diğeri incizap.” Nursî, *Sözler / Lemeât* - s.321.
- 52 er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 29/126 (Vâkıa, 7'nin Tefsiri).
- 53 Abdülkâdir Zekî, *en-Nefhatü'l-Âliyye*, s.24.
- 54 Ticânîyye Tarikati, Şihâbeddin Ahmed et-Ticânî et-Tunûsî (ö.1227/1812) tarafından kurulmuş, Hufniyye'nin bir şubesidir. Bkz. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.465.
- 55 Ubeyde b. Muhammed eş-Şinkîti, *Mizâbü'r-Rahmeti'r-Rabbâniyye*, s.23.
- 56 Gazâlî, *İhyâu Ulûmiddin*, 4/77.
- 57 Aynı yer.
- 58 Gazâlî, *Mizânü'l-Amel*, 1/10.
- 59 Gazâlî, *a.g.e.*, 3/9.
- 60 Gazâlî şöyle demektedir: “Bütün bunlar, şu gerçeğe işaret etmektedir: İlim nurları, onları lutfeden Hz. Mün'im cihetinden bir engelleme ve –hâşâ- bir cimrilik sebebiyle kalplerden gizlenmez, perdelenmez. Hz. Mün'im, men' ve cimrilikten münezzehtir. Fakat kalpler cihetinden olan (dünyevî) meşguliyet, (manevî) kirlilik ve paslılık sebebiyle perdelenir ilim nurları. Şüphesiz ki kalpler tıpkı kuyular gibidir, suyla dolu olduğu müddetçe oraya hava giremez. Kalpler de masıva ile meşgul olduğu müddetçe oraya Allah'ın helal kıldığı şeylerle alakalı marifet (ilm ü irfan) giremez.” Gazâlî, *İhyâu Ulûmiddin*, 3/9.
- 61 Gazâlî, *Meâricü'l-Kuds*, 1/66.
- 62 Gazâlî, *İhyâu Ulûmiddin*, 4/77.
- 63 Said-i Nursî, *Lem'alar* / 17. Lem'a, 10. Nota, s.650; Nursî, *Mesnevî* / Zehre Risalesi, 24. İ'lem, 10. Nota, s.289, çvr. Ü. Şimşek.
- 64 Aynı yer.
- 65 Abdülkadir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî* (Sohbetler, 61. Sohbet), çvr. Yaman Arıkan, Uyanış Yayınevi, İstanbul, 1985, s.449.
- 66 Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 2/293-294 (184).
- 67 Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtîh*, 9/218.
- 68 el-Münâvî, *et-Teyisr*, 1/339.
- 69 Şa'rânî, *el-Envâru'l-Kudsiyye*, s.152.
- 70 Buhârî, Ebvâbü't-Teheccüt 14 (1094), Tevhid 35 (7056), Daavât 13 (5962); Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 24 (1880); Ebu Ya'lâ, *el-Müsned*, 13/404 (7408); et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 2/344 (975); İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd*, 1/321 (43).
- 71 Buhârî Tevhid 15, 50 (6970, 7099); Müslim, Zikr 1, 6 (2675), Tevbe 49 (2675).
- 72 Gazâlî, *Mizânü'l-Amel*, 1/10.
- 73 Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 23 (1807); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/348 (14788), 23/78 (14746).
- 74 Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 23 (1806); Ahmed b. Hanbel, 3/331 (14584); Ebu Ya'lâ, *el-Müsned*, 3/422 (1911); İbn-i Hibbân, *es-Sahîh*, 6/301 (2561); Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, 2/96 (848).
- 75 Gazâlî, *İhyâu Ulûmiddin*, 1/358-359.

- 76 Abdurrahman Câmî', *Nefahâtü'l-Üns*, s. ; R. Rahmeti Arat, "*Hakim Ata*", İslam Ansiklopedisi, c. V/I, s. 101; İbrahim Hakkul, *Bakirgon Kitobi*, s. 76; Mustafa Kara, "*Hakim Ata*", DİA., c. 13, s. , İstanbul, 1997.
- 77 Hıcr, 15/29; Sâd, 38/72.
- 78 Müslim, Cuma 17, 18, Münâfikîn 28; İbn Mace, İkâme, 79.
- 79 Gazâlî, *İhyâu Ulûmiddin*, 1/186.
- 80 Gazâlî, *a.g.e.*, 4/77.
- 81 İbn-i Hibbân, *es-Sahih*, 10/438 (4577); Tirmizî, Fiten 7 (2166, 2168); et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 6/277 (6405); Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, 6/66 (7512).
- 82 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 4/21 (3536); Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/390 (5478); İbn-i Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 12/77; Beyhakî, Delâilü'n-Nübüvve, 7/113-114. Heysemî: "Hadisin ricali sikadır. Râvi İbnü Lehîa ise hasenü'l-hadistir." demiştir. Bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 10/170 (17347).
- 83 İbn Arabî, *Kitâbü'l-Ma'rife*, s.238 (234. Mesele).
- 84 Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî (ö.481/1089), Menâzil'inde yakaza ile başlayıp tevhid mertebesi ile son bulacak şekilde ilk defa tasavvufi mertebeleri 100'lü tasnif etmiş, daha sonra Kâşânî (ö.730/1329) de Elf Makam'ında bu yüz makamdaki her bir makamı alt 10 mertebeye tertip ederek, yekûnu 1000 makam olarak ortaya çıkarmıştır. Bkz. Bkz. Kâşânî, *Elf Makamı (Menâzilü's-sâirîn içinde)*, s.247.
- 85 Şa'rânî, *el-Envâru'l-Kudsîyye*, s.143.
- 86 Abdülkadir Geylanî, *el-Gunye*, s. 275-278.
- 87 Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 1/98.
- 88 Şa'rânî, *el-Envâru'l-Kudsîyye*, s.73.
- 89 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s.127.
- 90 Kelâbâzî, *et-Tearruf*, s.105 (34. Bâb).
- 91 Bir hadis-i kutsîde "Allah Teala buyuruyor ki: *Âdemoğlu dehre (zamana) söverek bana eziyet verir. Halbuki ben dehrim (zamanın yaratanyım). Her şey benim elimdedir. Geceyi, gündüzü ben idare ederim.*" Buharî, Tefsir 45.
- 92 Tecdîd, aslı 'deforme' olmuşun yenilenmesi manasına bir 'reform' değil; belki aslı haddizâtında 'new/yeni' olanın zâhinde/suretinde gerçekleştirilen kısmî bir temizlenme, bir yenilenmedir, bir 're-new'dir; bu aynı zamanda mü'minlerin de dine bakışlarında bir 'refresh' (tazeleme) hareketidir. Bu bakımdan İslam'da tecdîd (re-new) vardır, teceddüd (re-form) yoktur.
- 93 *Enes'den Rivayetle*: Tirmizî, *el-Emsâl* 6 (2869); Ahmed b. Hanbel, 3/130 (12349), 3/143 (12483), 4/319 (18901); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 4/231 (4058); Ebu Ya'lâ, *el-Müsned*, 6/380-381 (3717), 6/191 (3475); el-Kuzâî, *Müsnedü's-Şihâb*, 2/277 (1352); er-Râm-hürmüzî, *el-Emsâl*, s.75 (72); er-Râm-hürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, 1/105 (69), 1/346; Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/270 (2023); İbnü Abdilber, *et-Temhid*, 20/254 (200), 20/253 (197) –ilk 'mesel' kelimesi olmaksızın-; İbnü Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 43/16; Deylemî, *el-Firdevs*, 4/129 (6041); el-Kuzâî, *Müsnedü's-Şihâb*, 2/276 (1351); Ebu's-Şeyh el-Esbehânî, *el-Emsâl fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, s.382 (330). "İsnadı hasendir."
- İbn-i Ömer'den*: el-Kuzâî, *Müsnedü's-Şihâb*, 2/276 (1349, 1350, 1351); Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, 2/231 (183); Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 9/92 (122); Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 10/68 -Taberânî'den-.
- İmrân b. Husayn'dan*: Bezzâr, *el-Müsned*, 9/23 (3527).

Ammâr b. Yâsir'den: el-Bezzâr, *el-Müsned*, 4/244 (1412); İbn-i Hibbân, *es-Sahih*, 16/209 (7226); et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/90 (647); İbnü Abdilber, *et-Temhîd*, 20/253 (197).

Ebû Necîd (Nüceyd)'den: Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 4/78 (3660).

Osman'dan: er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddiü'l-Fâsil*, 1/106 (70).

Heysemî: "Taberânî'nin senedinde Ubeys b. Meymûn vardır ki, metruktur." demiştir. Tirmizî: "Bu vecihten hasen-garip hadistir." demiştir. Şevkânî: "Tirmizî bu hadisi kavî bir isnatla tahrîc etmiştir. Ebu Ya'lâ'nın zayıf bir senetle rivayet ettiği bu hadisi İbn-i Hibbân da sahih olarak tahrîc etmiştir." demiştir. (Şevkânî, *Neylül'Evtâr*, 9/229). Şuayb el-Erneût: "Şahitleriyle hasen hadistir." demiştir. Elbânî ise: "Hasen-Sahih hadistir." demiştir.

- 94 *Amr b. Osman'dan mürsel:* İbn-i Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 26/286; el-Beğavî de el-Mesâbîh'inde Enes'den tahrîc etmiştir: el-Müttekî, *Kenzü'l-Ummâl*, 12/71 (34451); Sehâvî, *el-Mekâsîdül-Hasene*, 1/591-592 (997); Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/228 (598), 2/598 (2266). "Hadisın senedi hasendir."

- 95 *Enes b. Mâlik'den:* er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddiü'l-Fâsil*, 1/105 (68). "Hasen hadistir."

- 96 Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 7/285; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 1/45; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik*, 1/6; İbnü'l-Mukri', *Mu'cem*, s.143 (142); İbnü Abdilber, *et-Temhîd*, 17/429; el-İrâkî, *el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr*, 1/545 (2109); Sehâvî, *el-Mekâsîdül-Hasene*, 1/217 (720); Ali el-Kâri', *el-Masnû' fî Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevdû'*, s.125 (201); el-Ğazzî, *el-Ceddül-Hasîs*, s.149 (299); Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, s. 508 (113); İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-Tâlibîn*, s.1 (Mukaddime). Ahmed b. hanbel, bu sözü Süfyan'ın sözü olarak değil, onun ulema veya halk arasında böyle denildiğini söylediği şeklinde kaydetmiştir (Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühâ*, s.326; Ahmed b. Hanbel, *el-Vera'*, s.76). Ahmed b. Hanbel demiştir ki: Ben de Süfyan b. Uyeyne'nin "Sâlihlerin anıldıkları yere rahmet iner." dediğini işittim ve ona "Bu sözü, kimden naklediyorsun?" dedim. O da "Ulemâdan" cevabını verdi. Ebu'l-Fazl el-Mukri', *Ehâdis fî zemmi'l-Kelâmi ve Ehlihî*, 5/174 (964), Dâru Atlas li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyaz, 1996; Şemsüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Müflih el-Makdisî el-Hanbelî, *el-Âdâbü's-Ser'iyye*, s.262. İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*'nin mukaddimesinde, Süfyan b. Uyeyne'nin sözü olarak nakletmiştir. Bkz. es-Sâlihî, *Sübülül-Hüdâ ve'r-Reşâd*, 2/397.

- 97 İbnü Abdilber, *Câmiu Beyânî'l-İlmi ve Fazlihî*, 2/162-163, 314; Sehâvî, *el-Mekâsîdül-Hasene*, s.292; İmam Müslim, *et-Temyîz*, s.100; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/91; Ali el-Kâri', *el-Masnû'*, s.125; es-Semhûdî, *el-Ğammâz ale'l-Lemmâz*, s.151; Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, s.254 (109); İbnü Tûlûn, *eş-Şezera fî'l-Ehâdisi'l-Müştehirâ*, 1/402; el-Kâvâkcî, *el-Lü'lüül-Mersûs*, s.124; el-Ezherî, *Tahzîrül-Müslimîn*, s.99; Muhammed el-Emîrül-Kebîr el-Mâlikî, *en-Nahbetül-Behiyye*, s.85; Muhammedb. Derviş, *Esne'l-Metâlib*, s.205.

- 98 el-Lâlikâî, *Kerâmâtü Evliyâillâh*, s.96 (45).

- 99 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/170 (1772).

- 100 Gazâlî, *İhyâ*, 3/170; Sâfûrî, *Nüzhetül-Mecâlis*, s.1.

- 101 Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/65 (33); Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 22/151.

- 102 Bu rivayeti kaydeden Aliyyü'l-Kâri', onun sıhhat değerlendirmesi üzerine şöyle demiştir: "İbn Hacer el-Askalânî, "Bu sözün hadis olarak bir aslı yoktur." demiştir. el-İrâkî de Tahrîcû İhyâi Ulûmiddin'inde: "Bu sözün merfû hadisler içinde herhangi bir aslı yoktur. Bu söz, aslında Süfyan b. Uyeyne'nin sözüdür." demiştir... Ne var ki el-İrâkî, Nüket'inde bu rivayete dair bir tenbihde bulunmamıştır. Yine bazıları bu sözü zikretmişlerdir. Lakin bu sözdeki lafız, 'rivayet'ten müştak 'tervüne' şeklinde iki vav ileyse, bu takdirde sözkonusu rivayet, işbu sözün hadis-i şerif olduğuna delalet eder ve onun bir aslının bulunduğunu gösterir. Yok şayet, ('rü'yet'ten) 'teravne' şeklinde ise, -ister meçhul olsun, ister ma'lum fiil olsun-

bu durumda işbu sözün hadis olduğuna herhangi bir delalet yoktur ve manası da ‘siz inanıyorsunuz veya zannediyorsunuz’ demek olur.” Aliyyü’l-Kârî, *el-Esrâru’l-Merfûa*, 1/249 (306); Şevkânî, *el-Fevâidü’l-Mecmûa*, s.254-508 (109).

- 103 Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 14/65 (33).
- 104 Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 22/151.
- 105 Ebu Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni’s-Salâh*, 1/143; Zeynüddin İrâkî, *et-Takyîd ve’l-İzâh Şerhu Mukaddimeti İbni’s-Salâh*, 1/250; Sehâvî, *el-Mekâsîdü’l-Hasene*, 1/217 (720); Ebu İshâk el-ebnâsî, *eş-Şezâ’l-Feyyâh min Ulûmi İbni’s-Salâh*, 1/400; İbnü’l-Cevzî – es-Sehâvî, *el-Ğâye fî Şerhi’l-Hidâye*, s.71; İbnü’l-Mülakkin, *el-Muknî fî Ulûmi’l-Hadîs*, s.408; Suyutî, *Tedribü’r-Râvî*, 2/141; es-Sehâvî, *Fethu’l-Muğîs*, 2/354.
- 106 Ebu’l-Fazl el-Mukri’, *Ehâdîs fî zemmi’l-Kelâmi ve Ehlihî*, 5/174 (966); İbnü Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 7/107 (617).
- 107 Ebu’l-Fazl el-Mukri’, *a.g.e.*, 5/174 (965).
- 108 el-Kannevî Sıddîk b. Hasan, *Ebcedü’l-Ulûmi’l-Veşiyî’l-Merkûm*, 3/3.
- 109 Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-Mefâtîh*, 9/218.
- 110 Her ne kadar M. Hamdi Yazır’ın *Hak Dini Kur’an Dili* tefsiri, tefsir neveleri içinde ‘dirayet tefsirleri’ kategorisine dahil olsa da, Hazret’in pek çok âyet-i kerimde sûfiyâne yaklaşımları, kalbî yorumları, çok ince hikmet çıkarımları, nükteleri ve latifeleri bulunması itibarıyla, sözkonusu hadis-i şerife dair beyanlarını aktarmış olduk.
- 111 Yazır, *Hak Dini*, 10/146.
- 112 Bu bir kısastır. Bkz. Yazır, *a.g.e.*, 1/405, Bakara, 2/194’ün tefsiri.
- 113 Ebu Tâlip el-Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, c.1, s.155.
- 114 Beyhakî, *ez-Zühûd’l-Kebîr*, 1/285 (740); el-Müttekî, *Kenzü’l-Ummâl*, 15/392 (43597) -İbnü Sarsarî, *Emâli’*sinde-. Hadisin arapça metnindeki parantez içi lafız farklılıkları *Kenz*’deki şeklidir.

Kaynaklar

- Acîlûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî, *Keşfü’l-Hafâ*, thk. Ahmed Kallâş, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1405/1985.
- Abdülkâdir Zekî, *en-Nefhatü’l-Aliyye fî Evrâdi’s-Şâziliyye*, Mektebetü’l-Mütenebbî, Kâhire, tsz.
- Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü’l-Üns Min Hadaratil Kuds*, çev. Kamil Candoğan-Sefer Malak, İstanbul, 1971.
- Abdurrahman-ı Tağî, *İşaretler*, Hzlyn: Mehmed İldırar, Umran Yayınları, İstanbul, 1995.
- Abdürrezzak Kaşânî, *Elf Makamı* (Herevî’nin *Menâzilü’s-sâirîn içinde*) çvr. Abdürrezzak Tek, Emin Yayınları, Bursa, 2008.
- Abdürrezzâk el-Baytâr, *Hilyetü’l-Beşer fî Târîhi’l-Karnî’s-Sâlisi Aşer*, Matbûâtü Mecmei’l-Lüğati’l-Arabiyye, Dimeşk, 1413/1993.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî el-Mervezî, *el-Müsned*, Müessesetü Kurtuba, Kahire, tsz.
- _____ *ez-Zühûd*, Dâru’r-Reyyân, Kâhire, 1408/1987.
- _____ *el-Vera’*, thk. Zeyneb İbrahim, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1983-1403.
- Akerî, Abdülhay b. Ahmed, *Şezerâtü’z-Zeheb fî Ahbârin min zeheb*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, tsz.

- Aksarâî, Ahmed b. Muhammed, *Hucecû'l-Kur'ân*, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut, 1402/1982.
- Ali el-Kârî' Molla el-Hanefî, *Mirkâtü'l-Mefâtîh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001/1422.
- _____ *el-Masnû' fî Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevdû'*, thk. Abdülfettâh Ebu Ğudde, 2. Baskı, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1398/1978.
- _____ *el-Esrâru'l-Merfûafi'l-Ahbârî'l-Mevzûati'l-Ma'rûfbi'l-Mev'ûzâtî'l-Kübrâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1391/1971.
- Arat, R. Rahmeti "*Hakim Ata*", İslam Ansiklopedisi, c. V/I, İstanbul, 1950.
- Bediüzzaman Said-i Nursî, *Risâle-i Nur Külliyyâtı, [Lem'alar, Mektûbât, Mesnevî-i Nuriye, Sözlere, Tarihçe-i Hayat]*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2006.
- _____ *Mesnevî-i Nuriye*, çev. Ümit Şimşek, Nesil Yayınları, İstanbul, 2009.
- Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Musa, *Şuabü'l-İman*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990.
- _____ *el-Esmâ' ve's-Sıfât*, Mektebetü's-Sevâdî, Cidde, tsz.
- _____ *ed-Deavâtü'l-Kebîr*, Menşûrâtü Merkezi'l-Mahtûtât, Kuveyt, 1414/1993.
- _____ *ez-Zühdü'l-Kebîr*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1417/1996.
- Bezzâr, Ebu Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık el-Basrî, *el-Müsned*, Müessesetü'l-Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 1409/1989.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebu Abdullah el-Cu'fî, *el-Câmu's-Sahih*, Dâru İbn-i Kesir, 3. Baskı, Beyrut, 1407/1987.
- _____ *el-Edebü'l-Müfred*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1409/1989.
- Cebecioglu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, 5. Basım, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2009.
- Cezerî, Mübârek b. Muhammed, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Eser*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1399/1979.
- Deylemî, Ebu Şucâ' Şîrveyeh b. Şehrdâr b. Şîrveyeh el-Hemezânî İlkîyâ, *el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hitâb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406//1986.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Huccetullâhi'l-Bâliĝa*, Dâru'l-kütübi'l-hadîse, Mektebetü'l-Müsennâ, Kâhire, tsz.
- Ebu Avâne, Yakub b. İshak el-İsferâinî, *Müsnedü Ebî Avâne*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz.
- Ebu Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Kahire, 1408/1988.
- Ebu'l-Fadl Zeynüddin Irâkî, *et-Takyîd ve'l-İzâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine-i Münevverâ, 1389/1969.
- _____ *Tahrîcû Ehâdîsi'l-İhyâ*, Merkezü Nuri'l-İslâm li Ebhâsi'l-Kur'ânî ve's-Sünne, İskenderiyye, tsz.
- _____ *el-Muĝnî an Hamli'l-Esfâr*, Mektebetü't-Taberiyye, Riyad, 1415/1995.
- Ebu'l-Fazl el-Mukri', Abdurrahman b. Ahmed b. el-Hasen, *Ehâdîs fî zemmi'l-Kelâmi ve Ehlihî*, Dâru Atlas li'n-Neşr ve't-Tevzî', nşr. Nâsır b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cüdey', Riyad, 1417/1996.
- Ebu İshâk el-Ebnâsî, *eş-Şezâ'l-Feyyâh min Ulûmi İbni's-Salâh*, Mektebetü'r-Rüşd, Medine, 1418/1997.
- Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-Esbehânî, *Hilyetü'l-Evliya*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 4. Baskı, Beyrut, 1405/1985.

- Ebu's-Şeyh el-Esbehânî, *el-Emsâl fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, ed-Dâru's-Selefiyye, Bombay / Hindistan, 1407/1987.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-Fevâidü'l-Mecmûa fi'l-ehâdîsi'l-mevdûa*, thk. eş-Şeyh Ali Abdülhamid, Dâru's-Samîi, Riyad, 1412.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ el-Mevsilî et-Temîmî, *el-Müsned (Müsnedü Ebî Ya'lâ)*, Dâru'l-Me'mun li't-Türâs, Dimeşk, 1404/1984.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddin, *es-Silsiletü's-Sahîha*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, tsz.
- Enbârî, Ebu Bekir Muhammed b. Kâsım, *ez-Zâhir fi Meâni Kelimâti'n-Nâs*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1412/1992.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatler*, 4. Baskı, İFAV, İstanbul, 1994.
- Ezherî, Muhammed Beşîr Zâfir, *Tahzîru'l-Müslimîn*, thk. Fevâz Ahmed Zümrelî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1406/1985.
- Fahrüddin Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer et-Teymî eş-Şâfiî, *Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000.
- Gazâlî, Ebû Hâmid, *İhyau Ulûmiddin*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz.
- _____ *el-Maksadü'l-Esnâ fi Şerhi Meâni Esmâillâhi'l-Husnâ*, el-Cefân el-Câbî, Kıbrıs, 1987/1407.
- _____ *Mizânü'l-Amel*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1404/1983.
- _____ *Meâricü'l-Kuds*, Dâru'l-İttifâki'l-Cedîde, Beyrut, 1395/1975.
- Geylânî, Abdülkadir, eş-Şâfiî el-Hanbelî, *el-Ğunye li Tâlibî Tarîki'l-Hakki Azze ve Celle*, Thk: Ferrec Tevfik el-Velid, Mektebetü's-Şarku'l-Cedîd, Bağdat, tsz.; *Gunyetü't-Tâlibîn li Tarîki'l-Hak*, çvr. A. Faruk Meyan, 7. Baskı, Berekat Yayınları, İstanbul, 1981.
- _____ *el-Fethu'r-Rabbânî* (Sohbetler, 61. Sohbet), çvr. Yaman Arıkan, Uyanış Yayınevi, İstanbul, 1985.
- Ğazzî, Ahmed b. Abdülkerim b. Suûdî el-Izzî el-Âmirî, *el-Ceddü'l-Hasîs*, thk. Fevâz Ahmed Zümrelî, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1418/1997.
- Kannevî, Ebû't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî, *Ebcedü'l-Ulûmî'l-Veşîyyi'l-Merkûm fi Beyâni Ahvâlî'l-Ulûm*, thk. Abdülcebbar Zekkâr, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1398/1978.
- Kâtîp Çelebi, Hacı Halîfe, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübî ve'l-Fünûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1992.
- Kâşânî, Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebî'l-Ganâim Muhammed, *İstîlâhâtü's-Sûfiyye*, Kâhire, 1401/1981.
- Hâkim-i Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîheyn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990.
- Hâkim-i Tirmîzî, *Nevâdiru'l-Usûl fi ma'rifeti ehâdîsi'r-resûl*, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1412/1992.
- Heyet, *Mefâhîmü İslâmiyye* (Kütüb-ü Âmme Kısmı), Dâru Vizâratî'l-Evkâfi'l-Mısıriyye, Beyrut, tsz.
- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekir Ebu'l-Hasan, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kâhire, 1407/1987.
- _____ *Mevâridü'z-Zem'an*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.
- İbrahim Hakkul - Sayfuddin Rafiddin, *Bakirgon Kitobi*, Taşkent, 1991.
- İbnü Abdilber, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*, Dâru Vizâratî Umûmî'l-Evkâf ve's-Şüûnî'l-İslâmiyye, Mağrib, 1387/ .

- _____. *el-İstizkâr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1420/2000.
- _____. *Câmiu Beyânî'l-İlmi ve Fadlihî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1398/1978.
- İbn-i Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetullah eş-Şâfiî, *Târihu Medîneti Dimeşk*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1415/1995.
- İbn-i Arabî, Muhyiddin, *Kitâbü'l-Ma'rife (Marifet Kitabı)*, Çvr. Abdülaziz Mecdî Torun – Hüseyin Şemsi Ergüneş, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Sıfatü's-Safve*, thk. Mahmud Fâhûrî – Dr. Muhammed Ravvâs Kal'acî, Dâru'l-Ma'rifet, Beyrut, 1979/1399.
- _____. *el-Ğâye fî Şerhi'l-Hidâye fî İlmi'r-Rivâye*, Mektebetü Evlâdi eş-Şeyh li't-Türâs, /2001.
- İbnü Ebiddünya, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed el-Kuraşî el-Bağdâdî, *el-Ferec ba'de's-Şidet*, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1414/1993.
- İbnü Ebî Hâtım, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtım Muhammed b. İdris b. Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1952/1271.
- İbn-i Ebî Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed el-Absî el-Kûfî, *Musannefû İbni Ebî Şeybe*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409/1989.
- İbn-i Hibbân, Muhammed et-Temimî el-Bestî, *Sahîhu İbn-i Hibbân*, Müessesetü'r-Risâle, 2. Bası, Beyrut, 1414/1993.
- _____. *es-Sikât*, Dâru'l-Fikr, 1395/1975.
- İbn-i Huzeyme Muhammed b. İshak Ebu Bekr es-Sülemî en-Nisâbü'rî, *Kitâbü't-Tevhîd*, Mektebetü'r-Rüşd, Suudi Arabistan, 1414/1994.
- İbn-i Kayyim el-Cevziyye, *Şifâü'l-Alî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1398/1978.
- _____. *Tarîku'l-Hicreteyn*, Dâru İbn-i Hazm, ed-Dimâm, 1414/1994.
- İbn-i Kesir Ebu'l-Fidâ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm (Tefsir-i İbn-i Kesir)*, Daru'l-Marifet, Beyrut, tsz.
- _____. *Telhîsü Kitâbi'l-İstiğâse (er-Reddû alâ el-Bekrî li İbn-i Teymiyye)*, Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, Medine, 1417/1996.
- İbn-i Mâce Ebû Abdulilah Muhammed b. Yezid İbn Abdulilah, *es-Sünen*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1395/1975.
- İbnü'l-Mülakkin Sirâcuddin Ebu Hafs Ömer b. Ali, *el-Mukni' fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru Fevâz, Suudi Arabistan, 1413/1992.
- İbnü Tûlûn, *eş-Şezera fî'l-Ehâdisi'l-Müştehra*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1413.
- İsmail Hakkı Bursevî el-Haneî el-Halvetî, *Ruhu'l-Beyân*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, tsz.
- Kara, Mustafa, *"Hakim Ata"*, DiA., c. 13, s. , İstanbul, 1997.
- Kâsım İbnü Selam el-Herevî, *Ğarîbü'l-Hadîs*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut, 1396/1976.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halîfe, *Keşfü'z-zunûn*, Beyrut, 1402/1982.
- Kâvâkcî, *el-Lü'lü'l-Mersûs*, thk. Fevâz Ahmed Zümrelî, Dâru'l-Beşâir, Beyrut, 1415/1994.
- Kelâbâzî, Tâcû'l-İslâm Ebu Bekir Muhammed b. İshak Buhârî, *et-Tearruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, thk. Ahmet Şemsüddin, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1993.
- Kurtubî Ebu Abdillâh Muhammed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsir-i Kurtubî)*, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 1423/2003.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevâzin en-Neysâbü'rî el-Eş'ârî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî İlmi't-Tasavvuf*, thk. Ma'ruf Züreyk – Ali Abdülhamid Baltacî, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1410/1990.

- Kuzâî, Muhammed b. Selâme b. Ca'fer Ebu Abdillâh, *Müsnedü's-Şihâb*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1407/1986.
- Lâlikâî, Hibetullah b. Hasen et-Taberî, *Kerâmâtü Evliyâillah*, thk. Dr. Ahmed Sa'dü'l-Hammân, Dâru Tayyibe, Riyad, 1412/1992.
- Makdisî, Ebu Muhammed Abdülğinâ, *et-Terğîb fi'd-Duâ*, Dâru İbni Hazm, Beyrut, 1416/1995.
- Muhammed b. Dervîş b. Muhammed el-Hût el-Beyrûtî eş-Şâfiî, *Esne'l-Metâlib*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.
- Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, *Zahîratü'l-Huffâz*, Dâru's-Selef, Riyad, 1416/1996.
- Muhammed el-Emîru'l-Kebîr el-Mâlikî, *en-Nahbetü'l-Behiyye fi'l-Ehâdisi'l-Mekzûbe ale Hayri'l-Beriyye*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, tsz.
- Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *el-Camiu's-Sahih*, Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.
- _____ *et-Temyîz*, thk. Muhammed Subhî el-Hallâk, Dâru'l-İman, Mısır, tsz.
- Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdurrauf b. Tâcü'l-Ârifin b. Ali, *Feyzü'l-Kadir Şerhu Câmi's-Sağîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994.
- _____ *et-Teyisr bi Şerhi'l-Câmi's-Sağîr li's-Suyûtî*, Dâru'n-Neşr (Mektebetü'l-İmami's-Şâfiî), 3. Baskı, Riyad, 1408/1988.
- Müttakî, Alauddîn Ali b. Husâmüddîn el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Efâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1413/1993.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. İbn Şuayb, *Sünen-i Nesâî*, Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep, 1406/1986.
- Nisâbü'rî, Nizâmüddin el-Hasen, *Ğarâibü'l-Kur'ân ve Reğâibü'l-Fürkân (Tefsir-i Nisâbü'rî)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1996.
- Râfiî, Abdülkerim el-Kazvînî, *et-Tedvin fi Ahbari Kazvîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987.
- Râmhürmüzî, Ebu Muhammed Hasan, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1404/1984.
- _____ *Emsâlü'l-Hadîsi'l-Merviyye ani'n-Nebiyyi sallallâhü aleyhi ve sellem*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1409/1989.
- Sadreddin Konevî, *en-Nefehâtü'l-İlâhiyye (İlahî Nefhalar)*, çvr. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Safûrî Abdurrahman b. Abdüsselam eş-Şâfiî, *Nüzhetü'l-Mecâlis ve Müntehabü'n-Nefâis*, thk. Abdülhamîd Ahmed Hanefî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kahire, 1379/1959.
- Sâlihî, Şemsüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Yusuf eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Sîrati Hayri'l-İbâd ve Zikrû Fadâilihî ve A'lâmi Nübüvvetihî ve Ef'âlihî ve Ahvâlihî fi'l-Mebdei ve'l-Meâd*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1993.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *el-Mekâsîdü'l-Hasene*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405/1985.
- _____ *Fethu'l-Muğîs Şerhu elfiyyeti'l-Hadîs*, 2/354, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 1403.
- Semhûdî, *el-Ğammâz ale'l-Lemmâz*, thk. Muhammed Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1985.
- Sindî, Nureddin Muhammed, *Hâşiyetü's-Sindî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-fikr, Beyrut, tsz.
- Suhreverdî, Ebu Hafs Ömer Şihâbüddin, *Avârifü'l-Meârif*, nşr. Muhammed Ali Beyzavî, Beyrut, 1420/1999.

Suyûtî, Celalüddin, *Câmiu'l-Ehâdîs*, Matbaatü Muhammed Hâşim el-Kütübî, Dimeşk, tsz.

_____ *el-Câmiu's-Sağîr min hadîsi'l-Beşîrî'n-Nezîr, (Feyzü'l-Kadir'le birlikte)*, Beyrut, 1392/1972.

_____ *Cem'u'l-Cevâmi' ev el-Câmiu'l-Kebîr*, el-Mektebetü's-Şâmile, tsz.

_____ *ed-Dürrü'l-Mensur*, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1404/1983.

_____ *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, Mektebetü'r-Riyâzi'l-Hadîse, Riyad, tsz.

Sübkî, Tâciüddin b. Ali b. Abdülkâfi, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, Dâru Hicr, 1413/1992.

Sülemî, Ebu Abdurrahman Muhammed, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998.

Şa'rânî, Abdülvehhâb, *el-Envâru'l-Kudsiyye fî Ma'rifeti Kavâidi's-Sûfiyye* (Tasavvu Kâideleri: Kudsî Nurlar), Çvr. Yahya el-Abbâsî – Süleyman Taş, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2006.

Şehrezûrî, Ebu Amr Osman b. Abdurrahman, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, Mektebetü'l-Fârâbî, 1404/1984.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylül-Evtâr*, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1393/1973.

Şinkîti, Ubeyde b. Muhammed es-Sağîr, *Mizâbü'r-Rahmeti'r-Rabbâniyye*, Dâru'l-İlm li'l-cemî', 1393/1973.

Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Mektebetü'l-Ulûm-i ve'l-Hikem, Musul, 1404/1983.

_____ *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Dâru'l-Harameyn, Kâhire, 1415/1995.

_____ *el-Mu'cemu's-Sağîr*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1405/1985.

_____ *ed-Duâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1992.

Taşköprüzâde, Ahmed Efendi, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut, 1395/1975.

Tayâlisî, Ebu Dâvud Süleyman b. Davud b. Cârud, *Müsnedü't-Tayâlisî*, Dâru Hicr, Kâhire, 1419/1999.

Tirmizî, Ebû İsa b. Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, *Sünen-i Tirmizî*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, tsz.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995.

Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Feza Gazetecilik ve Azim Dağıtım, İstanbul, tsz.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Erneût – Muhammed Nuaym, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1413-1993.

_____ *Târihu'l-İslam*, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut, 1407/1987.

Zerkânî Muhammed b. Abdülbâki, *Şerhu'l-Allâme ez-Zerkânî alâ el-Mevâhibi'l-Ledünniyyeti bi'l-Minehi'l-Muhammediyye*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1417/1996.